

A moldvai csángók származása és neve.

A tudományos irodalmunkban megindult „átértékelés“ eddig is szép eredményt mutathat fel azáltal, hogy régi elméleteket kritikai vizsgálat alá vetve, közkézen forgó adatokat megrostálva új megállapításokra jutott avagy megdönthetetleneknek látszó igazságokról kimutatta, hogy azok tévesek s meg nem állhatnak.

Újabb kutatások és módszerek, szerencsés meglátások és sejtések eddigi tudásunkat bámulatos új ismeretekkel gyarapították. Így most már világosabban láthatunk sok oly dolgot, amelyet eddigelé homály fedett vagy a feledékenység fátyla takart el. Persze megesisik, hogy az átértékelés esetleg olyan felfogásnak ad igazat, amelyet évtizedeken át támadtak, mint például a hún-székely hagyomány kérdésében. Tanulságos példája ennek maga a csángó-kérdés is, melynek minden egyes részét újra mérlegre kell vetnünk, hogy a valóságot megállapítsuk vagy legalább megközelítsük. Szükséges ez annál inkább, mert még a kérdés könyvészete sincs eléggé összeállítva.¹ Kellő kiegészítése még a jövő feladata.

Sok évi római kutatásom a moldvai csángókról is két kötetnyi okleveles anyagot eredményezett. De érdeklődésem kiterjedt származásuk, nevük, nyelvük, szokásaik, letelepedésük történetére s a környező lakosokkal való életviszonyaikra is. E sokoldalú kutatás aztán annyi új adatot és megállapítást nyújtott, hogy azokra tán nem felesleges rámutatnom addig is, míg forrásmunkám napvilágot láthat.² Hiszen kapcsolatom a csángókkal kis gyerekkoromig nyulik vissza, midőn b. e. édes atyám társaságában, aki a dermanesti (dormánfalvi) uradalom felmérésével volt elfoglalva, két nyarat tölthettem köztük. Szakácsnénk és kocsisunk beszédjéből még a csángó-nyelvből is sok ragadt reánk. Később újból jártam a csángóknál,³ egyik róluk írt tanulmányom meg

¹ Első kísérlet e téren Eötvös Lajosé volt *A csángó-ügy irodalomtörténete* címen a Vasárnapi Ujság 1870-i 353—354. l. Teljesebb ennél Bitay Árpád *A moldvai Magyarág* című történeti áttekintése. Cluj-Kolozsvár, 1926.

² Csángó okleveles anyagomból eddigelé csupán Bandini Márk érsek Romában gyűjtött 33 levelét adhattam ki a Román Akadémia alábbi kiadásában: *Scrisorile misionarului Bandini din Moldova*. (1644—1650) Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice seria III tomul VI mem. 13. București, 1926. Nagy 8-rétű 67 lap.

³ A tárgy-ocnai csángókról még diákkoromban írt tárcacikkem megjelent a Vasárnapi Ujság 1888. évf. 33. számában.

francia és angol kiadásban is megjelent.⁴ A csángó-kérdéssel a beható foglalkozás különben azért is kívánatos, mert hemzseg a tévedésektől, amelyeket egyik író a másiktól jóhiszeműleg átvett s a köztudatba bevitt. Ezért nagy örömmel tölt el, látva azt, hogy a csángókkal az „Erdélyi Múzeum“ foglalkozik legtöbbit és hálás vagyok iránta, hogy tanulmányomnak is kellő teret adott lapjain.⁵

I.

Kik is voltaképpen a csángók?

Kutatásaim és elgondolásom szerint: a húnok utócsapataként a Prut és Szeret termékeny völgyeiben visszamaradt kún nép. Ez az őshazából, a Kaukázus északkeleti lejtőiről a Fekete tenger partján lassanként felhúzóódó újabb rokon törzsekkel szaporodva idők folyamán elmagyarosodott, megtartván kún antropológiai típusát és beszédének jellegzetes selypítő sajátosságát. Hogy mehetett ez a fontos átalakulás végbe? Egyszerűen úgy, hogy a kúnok felvették a nyilvánvalóan számszerűleg erősebb s már kultúraltabb ott talált magyar lakosság nyelvét. Erről Moldva nyugati vidékén a hegyek és folyók túlnyomóan magyar nevei tanuskodnak; új telepeiknek pedig a maguk nyelvén adtak nevet, aminek igen széleskörű — századokra menő — kiterjedt nyoma maradt mind a mai napig.

Ezt a határozott s tán merész megállapítást most sokkal könnyebb igazolni, mint hajdan, amikor csupán három tudós jezsuitánk, Bonbardi Mihály,¹ Timon Sámuel^{1/a} és Pray György, bátortalan sejtésére,² meg Gegő Elek páter és Jerney János réveteg állításaira való hivatkozással kelle beérnünk. Mert ma már a csángó-kérdéssel foglalkozó szakemberek nagyrésze a kún származás híve.

Helyes nyomon a moldvai csángók eredete kérdésében elsőül Rubinyi Mózes járt, aki 1900 őszén hazatérve az északi csángók közt végzett

⁴ Megjelent Tatrosi János álnéven előbb angolul *The Hungarians of Moldavia* címen; Budapest, 1920. Kis 8-rétű 16 lap. (East-European problems No. 8.) Magyarul *A moldovai csángómagyarok* címen a Katholikus Szemle 1921. 65—76. l. Franciául *Les Hongrois de Moldavie* címen a Revue de Hongrie 1922-i 129—134. és 176—182. l.

⁵ Jelen munkámat a Magyar Néprajzi Társaság 1932 január 27-én tartott felolvasó ülésén mutattam be, de itt bővített alakjában jelenik meg.

¹ Bonbardi *Topographia magni regni Hungariae* (Vindobonae, 1718) p. 321: *Dispersae etiamnum per Moldaviam ac Bessarabiae fines gentis illius (Cumanorum) reliquiae, cui sermo Hungarico haud absimilis usurpatur.*

^{1/a} Timon Sámuel *Imago Novae Hungariae* című művének (Cassoviae, 1734) XIV. fejezete: *De Cumania, sive Moldavia*, s ebben azt vallja, hogy a kúnok a magyarokkal rokonok. A munkájához a rákövetkező évben csatolt kis Additamentum-ban aztán bővebben is ír a moldvai kúnokról, a milkói és bákói püspökségről.

² Pray György *Dissertationes in annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum* c. műve (Vindobonae, 1774) 124. lapján ezt írja: *Quamobrem id restat denique, ut has Hungarorum in Moldavia et Valachia reliquias, maximam partem ex Pacinacitis, Uzis et Cumanis, quos in unum corpus coaluisse supra narratum est, ortas fuisse dicamus.*

tanulmányútjából, így nyilatkozott róluk: „Nem tudjuk biztosan, akkor maradtak-e a Szeret és Moldova mentén, mikor még nem jutott el a magyar nemzet a Tisza-Duna partjára és Etelköz volt ideiglenes hazája, avagy ifjabb magyarországi, közelebről székely telepítések-e.”³ Ezt vallja róluk legújabbán Györffy István is, midőn azt hiszi, hogy „a moldvai csángók a magyarság legősibb elemei, valószínűleg még az etelközi magyarság maradékai.”⁴ Az eredet kérdése rejtélyének megfejtése azonban Weigand Gusztáv, a nemrég elhunyt kiváló romanista érdeme, aki mind antropológiai, mind nyelvi alapon azt találta, hogy a moldvai csángók elmagyarosodott kúnok. E fontos megállapításra azáltal jutott, hogy: 1) a csángók típusa különálló s feltűnő vonásokban különbözik nemcsak a romántól, hanem a székelytől is, 2) az *s* hangot *sz*-nek ejtik, mint a hajdani kúnok⁵ és 3) *a csángók a magyar nyelvnek nem egy hangját ki sem tudják ejteni s úgy beszélnek nyelvüket, mint a gyermekek, akik még csak próbálgatják a nyelv hangjait.*⁶ E megállapítás helyességét magam is igazolhatom avval, hogy midőn fiammal a tán legősibb nyelvet beszélő csángók közt jártam, napok teltek belé, amíg szabófalvi gazdánk felesége meg kislánya beszédét megértettük. Így járt maga Jerney is őszfejú csángójával Klézsén, ahol pedig sokkal magyarosabban beszélnek.^{6/a} Még érdekesebb azonban Rubinyi megfigyelése, mely szerint a csángók magánhangzóikat is oly zártan ejtik ki, hogy eleinte az ember azt hiszi, mintha beszélő régi magyar nyelvemlékek közt járna!

Weigand útmutatását követve Munkácsi Bernát bővebb példákat hozott fel a kúnok török nyelvjárásában is dívott *s*, *ž* és *c* hangoknak *s*, *z* és *c* változatú ejtésére s arra a következtetésre jutott, hogy a moldvai csángók elszékelyesedett kúnok,⁷ akik a XII—XIII. században közvetlen szomszédságában laktak Moldvában a székelyeknek s velők

³ Ethnographia 1901-i 115. l.

⁴ Györffy István *Az Est Hármaskönyve*, 1926. 168. l. Továbbá Moldváról írt tanulmányában, a Földrajzi Közlemények 1916. 498—502. l. (A csángók kis néprajzi térképével.) A moldvai csángókról, a *Zsebatlasz az 1917. évre* 68—74. l. (A moldvai csángók nagy, színes néprajzi térképével.) Valamint *A kúnok megtérése* c. tanulmány (Budapest, 1925) 4. l. (Különlenyomat a Protestáns Szemléből.)

⁵ Gustav Weigand: *Der Ursprung der s Gemeinden*, a Neunter Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig, 1902. 131—137. l.

⁶ Rubinyi Mózes kivonatolta szavakkal *Tanulmányok a moldvai csángók nyelvjárásáról* c. értekezése (Budapest, 1902) 5. l.

^{6/a} Jerney János: *Keleti utazás a magyarok ős eredeti helyeinek kinymozása végett* I. köt. (Pest, 1852) 27. l.

⁷ Ezt Munkácsi Bernát egyik német cikkében különösen szabatosan fejezi ki az alábbiakban: Die Kumanen, die im XII. und XIII. Jahrhundert die östlichen Nachbarn der Székler waren und mit diesen in solch reger Verbindung standen, dass sich ein Teil von ihnen in der Moldau auch sprachlich den Székler assimilierte, und somit die mit dem Namen *csángó* bezeichneten katholischen Ungarn im Seret-Tale sind széklerisirte Kumanen. Keleti Szemle, 1913—14. 233. l.

nyelvileg is asszimilálódtak.⁸ Munkácsi megállapításában annak a felismerése a lényeg, hogy a csángók — kúnok, mert hogy nem csángókká vált székelyek, azt már Pray igazolta azzal a szellemes kijelentésével, hogy ki kellett volna ürülnie egész Erdélynek, ha a Moldvában létező magyar helyek lakosai mind onnan költöztek vala ki.⁹

A kún-származás elméletét napjainkban néhai Karácsonyi János történetíró különvéleménye igyekezett erőtlentíteni. Ennek azonban az a feltűnő érdekessége, hogy belőle csupán az állhat meg, amire nyelvészeti alapon jutott, holott ő nem volt nyelvész. Karácsonyi szerint t. i. a csángók azért nem lehetnek a Szeret vidékén visszamaradt kúnok elmagyarosodott maradványai, mert a XIII. század elején, „midőn a kúnok megtérítése kezdődött, Moldvában már nem is laktak kúnok, mert az már Brodniknak nevezett valamelyik szláv nép birtokában volt,“ amely később meghódolt azoknak a tatároknak, akik itt 1263-tól 1346-ig uralkodtak. Utánuk a Máramarosból kivonult románok itt külön vajdaságot alapítottak Magyarország fennhatósága alatt. De ez a hűbéri állapot lassanként annyira gyengült, hogy azon csak 1412-ben sikerült Zsigmond királynak a lengyelekkel megegyeznie; hanem a belső viszályok következtében az élet oly bizonytalan volt Moldvában, hogy teljes biztonsággal tulajdonképen csak 1433-ban bukkanunk ott magyar eredetű városra s ezért ennél hamarább a csángók bevándorlása Moldvába nem is történt.¹⁰

Ahány állítás annyi tévedés meg téves vélekedés. Íme néhány ellenvetésünk.

1. Az Etelközben — a Donig terjedő földön — élő kúnok, kiknek országa Fehér Kúnország (Cumania alba) volt, éppen a Kalka mellett 1225-ben vívott csata után a tatárok elől vonultak nyugat felé, hogy átlépve a Szeret folyót, Fekete Kúnország (Cumania nigra) fajtestvér lakóival egyesüljenek, a mai Moldva területén. Ezt Thuróczy János is Fekete Kúnországnak írja krónikájában, miként Moldvát az ő idejében — Mátyás király korában — általánosan nevezték.¹¹ A dolog azonban némi kiegészítésre szorul, amennyiben Fekete Kúnország a Moldvától nyugatra eső Havasalföldre, meg Erdély keleti felére is kiterjede, úgy hogy később a törökök az elsőt maguk is Kara-Iflaknak nevezték. Ez elnevezések származása is rendkívül érdekes. Némelyek szerint a turáni népeknél a nagy (nemesebb) horda lakóhelye mindig „fehér“ nevű, a gyengébb, alávettetté pedig „fekete“ volt.^{11/a} Az elnevezés jelen-

⁸ Munkácsi Bernát: *A moldvai csángók eredete*. Ethnographia 1902. 433—440. l. Németül a Keleti Szemle, 1902. 245—253. l. Az elmélet fontosságát méltatta Erdélyi Lajos *A moldvai csángók nyelvjárásának tanulmányozásához és történeti értékesítéséhez* c. cikkében, Magyar Nyelvőr 1930. 187—190. l.

⁹ Jerney idézete Prayból id. m. I. köt. 222. l.

¹⁰ Karácsonyi János: *A moldvai csángók eredete* (Budapest, 1914) 4—8. l. (Különlenyomat a Századokból.)

¹¹ Thuróczy krónikája (Augustae, 1488) X. fejezetében olvassuk ugyanis: in nigram Cumaniam, quae nunc Moldavia forte creditur.

^{11/a} Dr. Fischer Emil néhai bukaresti jeles orvos véleménye *Die kumansche Sprache* c. értekezése (Hermannstadt, 1910) 11. l.

tőségének igazi rejtélyét azonban — azt hiszem — a magyar Fischer Károly Antalnak sikerült igen szellemesen megfejtenie, midőn azt állítja, hogy az elnevezés az illető népek ruházatának színe szerint határozódott el. E fontos kérdés döntő ötletét az 1885-i országos kiállításon látott moldvai csángó sötét zekéje adta, mire kérdőleveleket küldvén szanaszét az országban, a kétféle — fehér és fekete — színű népek térképét is megszerkeszté. Erről kitűnt, hogy Erdély lakossága, kevés kivétellel, fekete ruhás, sőt, mivel a Dunántúl legnyugatibb népessége is az, sajtószzerűen ez is bizonyítékul szolgálhat a hajdankori oda elszármazott székely telepek létezésének.^{11/b}

2. Tudjuk, hogy a tatárok Moldovában is zaklatták a kúnokat. Ez lehetett egyik oka annak, hogy 1239-ben IV. László király hívására Kuthen vezérük alatt Magyarországra vándoroltak szívesen. De a kivándorlást legkevésbé okozhatták a brodnikok. Sőt ezek nem is igazták le a kúnokat, hanem megegyeztek velük akként, hogy megtartották maguknak Moldova északi részét, meg Beszarábia és Bukovina területét fel Halicsig. Különben is a kúnok ezeknél hatalmasabbak lehettek. Földjük a Dunáig lenyult s nyugat felé az Oltig húzódtott. Nem tartom ugyanis véletlenségnek, hogy okleveleiben IV. Béla király következetesen a kúnokat és országukat említi először s csak utánuk a brodnikokat, még 1254-ben is, amikor Karácsonyi szerint a kúnok már nem laktak Moldovában.¹² Hisz az első rendszeres térítést 1228-ban végezte Kumániában és a brodnikok országában a magyar király megbízásából Róbert esztergomi érsek, midőn Borc kún vezért 15,000 főnyi népével megkeresztelé. Az ekkor alapított kún püspökség területén ez a térítő munka tovább folyt Károly Róbert és Lajos király alatt is. Hogy aztán a milkovi püspökséget az esztergomi érseki szék alá rendelték, azt a királyi tekintély mellett, úgylátszik, az egységesebb egyházi kormányzat érdeke kívánta. Így jött létre a szereti püspökség is, a maga buzgó ferencendi barátaival, kiknek sorában 1349-ben két vértanú is talá-lunk.^{12/a} Ezek nyilván az ősi valláshoz ragaszkodók áldozatai, hisz kilenc évvel előbb állítólag 200,000 kúnt kereszteltek meg a Szeret vidékén, ahol még 1410-ben is laktak pogány (mohamedán) kúnok.^{12/b} A franciskánusok buzgóságának eredménye volt később a bákói püspökség alapítása is, amely a szeretinek lett természetes folytatása.^{12/c}

3. Népvándorlás-történeti kutatások tanúsága szerint egyetlen nép sem hagyja el soha maradéktalanul hazáját. Így a kúnok sem ürítették ki egészen Moldovát, amikor hazánkba költöztek, úgyhogy országu-

^{11/b} Fischer Károly Antal: *A kúnok és magyarok „fekete” illetve „fehér” elnevezésének megfejtése.* (Budapest, 1888) 84. l.

¹² Ez események kitűnő, áttekintő előadása bő okleves idézetekkel dr. Emil Fischer *Die Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien* c. műve (Hermannstadt, 1911) 101—106. l.

^{12/a} Egykorú források alapján Romulus Cândia: *Der Katholizismus in den Donaufürstentümern* (Leipzig, 1917) 24. l.

^{12/b} J. Marquart: *Über das Volkstum der Komanen* (Berlin, 1914) 33. l. Roessler Róbert adata nyomán.

^{12/c} Cândia id. műve 52. l.

kat okleveleink még akkor is Cumania néven idézgetik, amikor ott már rég a moldovánok voltak az urak.

4. A Moldovában visszamaradt kúnokat nem érintette különösebben sem a hódító tatárok jelenléte, akiknek szállásai szomszédságában nyugodtan megfértek, sem a német lovagrend vitézeinek előtörése, akiknek térítgető munkáját már szívesen fogadták, sem pedig a sok belső viszálykodás; legfeljebb annyiban, hogy most már harcolniok kellett a moldovai vajdák csapataiban, akiknek a XIV. század közepe óta alattvalói voltak. Ebben a meggyőződésben megerősít a tudós Hâşdeu, aki még 1870-ben ezt írta: A kúnok nem vesztek el egyszeriben a moldovai állam megszületésével, mert a Neámcu körül élők egész a XV. század végéig megmaradtak, habár a német lovagok rég bevették őket a katolikus hit kebelébe, s ügylátszik a románok is térítettek köztük az ortodox vallásra. A Neámcu-vidéki tatárokról egy 1453-i meg egy 1466-i vajdai oklevél is tanuskodik. De ami még jellemzőbb, egy és ugyanabban a megyében két folyónak a neve: Neamţu és Coman. Kész történelem három szótagban!¹³

5. Kúnországot okleveleink állandóan „a havasokon túl“ megjelöléssel emlegetik az 1231—1325 közti években.¹⁴ Épily ismert tény az is, hogy királyaink IV. Bélától egész Zsigmondig következetesen használják a „Rex Cumaniae“ címet, holott ekkor annak az országnak valójában már rég Moldova a hivatalos neve,¹⁵ s ez pedig hűbérese volt Magyarországnak még Mátyás király alatt is. A Kúnország elnevezés azonban annyira általános volt, hogy oklevelekben 1370 előtt Moldova neve nem is fordul elő.

6. Végül, az 1433 előtti időből is tömérdek magyar helynevet találunk a csángók földjén, eddig figyelembe nem vett moldovai oklevelekben.

E tekintetben egy román történetíró, a néhai Rosetti Radu műve, a legkitűnőbb forrásunk, miként arra — elsőül — már 1921-ben rámutattam.¹⁶ E szerint a csángók ősi földje, Bákó vidéke, helynevei majdnem kizárólag magyarok, de igen sok a magyar hegy- és folyónév feljebb is, fel Piatráig, amelynek a csángók közt járt Bandini érsek jelentése szerint még 1646-ban is Karácsonyköve volt a neve.¹⁷ A Moldova

¹³ Hâşdeu B. P. cikke a „Columna lui Traian“ 1870 december 7-i 59. sz. 3. l.

¹⁴ Zimmermann-Werner: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I—III. kötete (Hermannstadt, 1892—1902) okleveles adalékai nyomán.

¹⁵ Zsigmond király 1395-i oklevelében találjuk: minor Volachia seu terra nostra Molduana; Fejér: *Codex diplomaticus regni Hungariae*, XI/2. k. 295. l. Zimmermann kiadásában pontosabban.

¹⁶ A Katholikus Szemle 1921. 66. l.

¹⁷ Ezt a Román Akadémia könyvtárában őrzött eredetijéről V. A. Urechia adta ki *Codex Bandinus* címen, az Analele Academiei Române XVI. kötete-ként (Bucureşti, 1895) 4-rétű 335 lapon, de telve téves olvasásokkal és hibákkal, kivált a 33 moldvai községben élt csángók magyar névsorában (a 273—303. lapon), mivel a kiadó magyarul nem tudott, sem magyar emberrel nem nézette át a nagybecsű névsort, amely 1122 csángó család nevét őrizte meg számunkra Beke Péter jezsuita pontos összeírásában.

és Erdély közti vidéken (Suceava és Neamtu megyékben) a határhavasok neveinek nagyobb része román, úgyhogy 26 név közül csupán a következő 9 magyar: *Vereskő, Cserebük, Kelemen, Czibles, Csepkés, Kerekhavas, Toroklyás, Meleghavas* és romános képzéssel: *Tarkucza*.¹⁸ De amint lejjebb jövünk a Tatros völgyébe, ahol a csángók legtömegesebben laknak, a havasok neve majdnem kizárólag magyar s azokat még a román lakosok is úgy használják, mivel legtöbbjüknek nincs fordítása. Ime tehát: *Tarhavas, Csüdamér, Aldamás, Pipő, Apahavas, Kerekbük, Sólyomtár, Magyaros, Magyaros Sorka, Nagy Nemere, Kis Nemere, Mikes, Kis Sándor, Nagy Sándor, Kecskés meg Halas*.¹⁹ Ezek a magyar nevek azonban nem szorítkoznak csupán a határszéli havasokra, mert találunk belőlük az egész Tatrosvidéken, így pl. *Kishavas, Sárosa, Piliska, Nagyfark, Kisfark, Lápos, Kikillő Akna* mellett, *Karakló, Berek* (Perchiul) Onești mellett. Igen érdekes aztán a Putna tartományban fekvő *Boszorkányok hegye*, románul „Dealul Poșorcanilor,” miként a nép nevezi, nem lévén tudatában annak, hogy a „boszorkány” az ő nyelvében strigát jelent, minek következtében a hegynek tulajdonképpen „Dealul strigoilor” lenne a román neve.

A vidék legnagyobb folyója a *Tatros*, mellékfolyói pedig: *Ojtuz, Tázló, Sóstázló, Uz, Kasin, Aszó*; egyéb mellékfolyók az Aranyos Beszterce folyammedrében: *Csudamir, Csugyes — Csügés, Kucsur, Sulcza, Szalonz, Zsíros, Örményes, Karakló, Talamba, Nagy és Kis Kajucz, Kasin, Kalász és Kotumba*. Igen jellemző, hogy még oly helyeken is, ahol már egyetlen magyar sem él, mert románokká váltak, mint pl. a kasini kolostor jószágain, ilyen nevekkel találkozunk: *Kászón, Kalász patak, Kis és Nagy Halas*, úgy is mint hegy-, úgy is mint pataknevek; a Kajucz melletti patak pedig *Köves*.

E nagyrészen magyar toponimia azt mutatja, hogy az említett helyek nevöket a magyaroktól kapták, úgyhogy mikor a románok a magyarok után Moldovába jutottak, azokat ők már készen találták s megtartották. Kétségtelen, hogy e nevek némelyike idővel román névvel cserélődött fel, de tekintélyes ama magyar nevek száma, amelyek mai napig is fennmaradtak, s azt hiszem — mondja Rosetti — több mint bizonyos, hogy Moldova megalapítása előtt Tatros tartománya lakosságának nagyobb része magyar volt.²⁰ Ezt a feltevést az is erősíti, hogy a Tatros-vidék szélén fekvő két falu alapítói magyarok voltak; így Rădeana ős szerzője Forró Miklós, a kajuci birtoktesteké meg Boszorka Tamás. Továbbmenve, a Bokó-havas melletti jószágot a XVI. században Iváskó Ungurean adta el Izveret Jánosnak és feleségének, aki Forró Miklós leánya volt. Itt megjegyzendő, hogy Ungurean a csángók neve általában ma is Moldovában, a János név pedig magyarosan van írva a nem-magyar nyelvű oklevélben.

¹⁸ Szerzőnk ugyan csak négy magyar nevet talál magyarnak, de bizony a többi öt is az.

¹⁹ Elhagytunk a jegyzékből három nevet, amelyek románok, még ragozásokban is.

²⁰ Elismeri ezt ma már Iorga N. tanár is *Istoria Românilor prin căldători* c. műve 2. kiadása, I. k. (București, 1928) 89. és 239. l.

A Tatros-vidéken eltűnt magyar nevek és falvak közül is négynek emlékét tartja fenn egy 1410-ből való moldovai oklevél. Közülük három falu már nincs meg, de a negyediknek, az ó-szláv oklevélben *Laslovovcnak* írt falu alapítója nyilván egy László nevű magyar ember volt. Az adománylevélben szereplő bojérok is, akik a XIV. században meg a XV. század elején éltek, kétségtelenül magyarok voltak s köztük Gelebi Miklós feltétlenül még a moldovai állam alapítása előtti időben születhetett. Az idézett oklevélben előforduló nevek íme ezek: Domonkos asztalnok és testvérei Balázs meg Jakab, Gelebi Miklós fiai, akik Sándor vajdától hűséges szolgálatuk jutalmául hat falut kapnak a Kasen és Ohtuz partján. Gelebi Miklós magyar voltát az is bizonyítja, hogy neve az oklevélben magyarosan van írva, vagyis előbb család- s utána keresztnéve. De ez az eset egyáltalán nem egyedül álló, mert példának okáért ugyancsak Sándor vajda egy 1413-ban kelt oklevele Leveti Miklósnak adományoz birtokot. Az is érdekes, hogy az első moldovai vajdák tanácsurái közt igen sok a magyar nevű, épúgy mint a birtokosok között. Ilyenek Domonkos, Korlát, Miklea és Miklós, Sándor, György és János bojárok, akiknek neve majd minden oklevélben előfordul. Végül Román és Bákó megye számos falujának magyar volt alapítója. Így *Miclăușeni* falué Roman (Románvásár) mellett Miklós vornik, nyilván még a Sándor vajda előtti időből, *Tamás* és *Birăiești* (ma Gherăiești) falvakat pedig Bákó megyében Tamás, illetve Bíró alapíták; de azok idegen kézre jutván, István vajda idejében (a XV. században) Bíró dédunokái, Koszta és Pipó-Bíró váltották vissza.

A fentiekből kitűnik, hogy a moldovai állam alapításakor a Szeret és Tatros völgyeiben kétségtelenül nagyszámú magyar lakosság élt letelepedetten. E népesség nemcsak parasztokból állott, hanem számbavehető emberekből is: falusi kenézekből és bírákból, akik nem késtek csatlakozni a moldovai vajdákhoz. Összevegyülve a román kenézekkel és bírakkal, száz esztendőnél rövidebb idő alatt teljesen asszimilálódnak a moldovai bojárokkal.²¹

E végtelen becses s a magyar irodalomban merőben ismeretlen adatokhoz egy árva szót sem adtam hozzá, betűszerint fordítván le írójuk román szövegét.²² De rendkívül fontos, hogy Rosetti megállapításait — tőle függetlenül — Weigand is megerősíti helyszíni tanulmányai alapján,^{22/a} midőn hangsúlyozottan írja, hogy a Beszterce és Tatros

²¹ Radu Rosetti: *Despre Unguri și episcopii catolice din Moldova* (București, 1905) 2–7. l. (Különlenyomat az Academia Română Analele c. kiadványa történelmi osztálya XXVII. kötetéből)

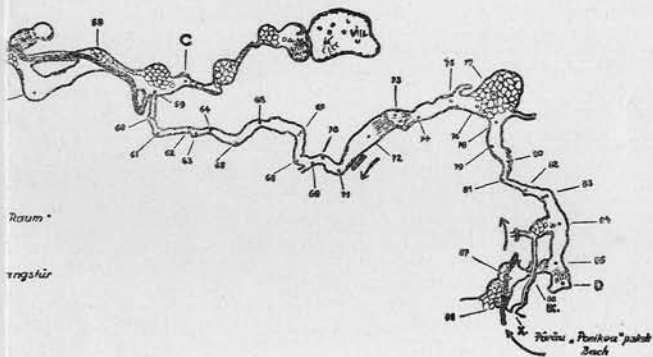
²² Rosetti ez adatait idézett felolvasásomban mutattam be, amikor még nem ismertem Domokos Péter Pál *A moldvai magyarság* című munkáját, melynek 84–86. lapján Rosetti művéből néhány nevet idéz. Domokos kötete Csíksomlyón nyomtatva 1931 végén jelent meg s róla először a Keleti Újság 1932 január 15-i II. számából értesültem.

^{22/a} Gustav Weigand *Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien* c. értekezésében, a Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig XXVI–XXIX. 1921. kötete 70–103. l. Ismertette és sok helyütt javította Györffy István az Ungarische Jahrbücher 1921. VI. köt. 146–149. l.

LEGENDÄ ~ JELMAGYARÁZAT ~ ZEICHENERKLÄRUNG

tab

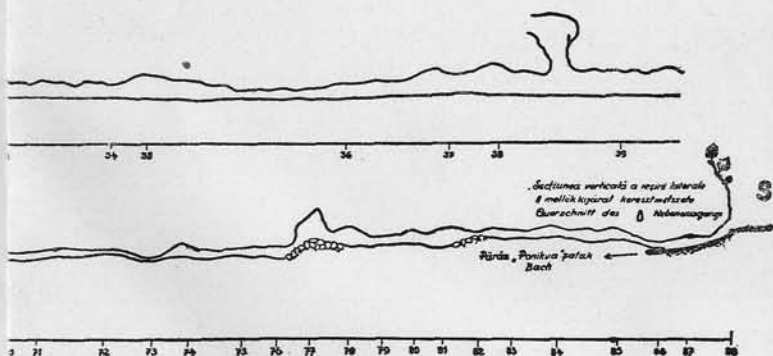
- Puncte fixe trigonometrice - Trigonometrische Fixpunkte
- Morman de stânci, stânci risipite - Sziklatörmelék, szétszórt kővek
- Stalactite și stalagmite mai mari - Többnyitű cseppkővek
- Formațiuni mai mari de stalactite și stalagmite pe pereți - Többnyitű cseppkő-képződmények a falakon - Mauern von grösseren Tropfsteinmassen überzogen
- Bazinuri din travertin - Cseppkőmedencék
- Forme morfologice - Domborzati formák
- Adâncături - Mélyedések

Raum -

Tringshür

HAUPTGANG DER HÖHLE

Temperatura în diferite părți ale cavernei (Temperaturerispe an verschiedenen p. fixe)	8 - 8°	6 - 8°	56 - 93°
Temperatura în diferite părți ale cavernei (Temperaturerispe an verschiedenen p. fixe)	5 - 73°	8 - 9°	60 - 93°
Temperatura în diferite părți ale cavernei (Temperaturerispe an verschiedenen p. fixe)	5 - 76°	29 - 9°	82 - 12°

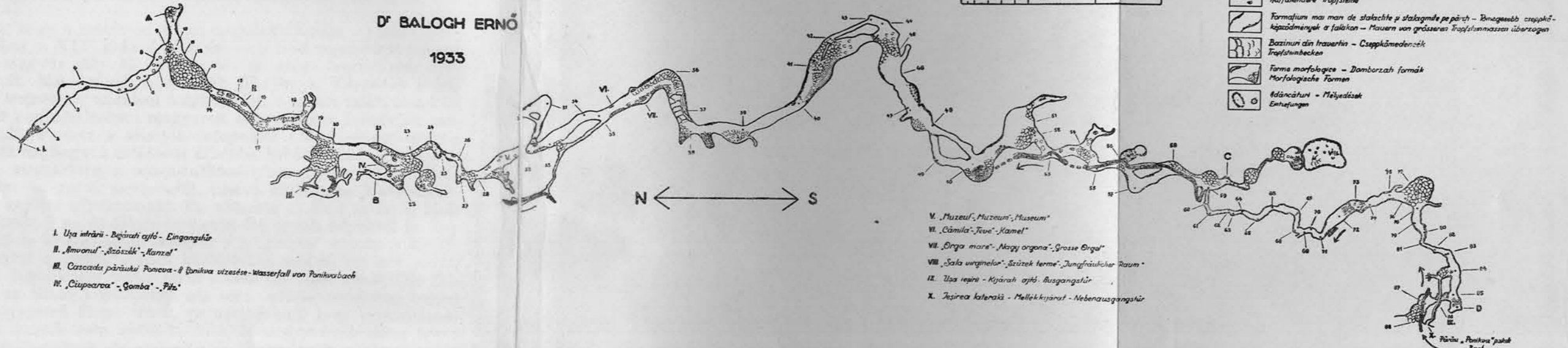
Stalony
1916

PEȘTERA DELA COMARNIC ~ A KOMARNIKI BARLANG ~ DIE HÖHLE VON KOMARNIK

Cartografiată de ~ Felvetté ~ Aufgem von

Dr BALOGH ERNŐ

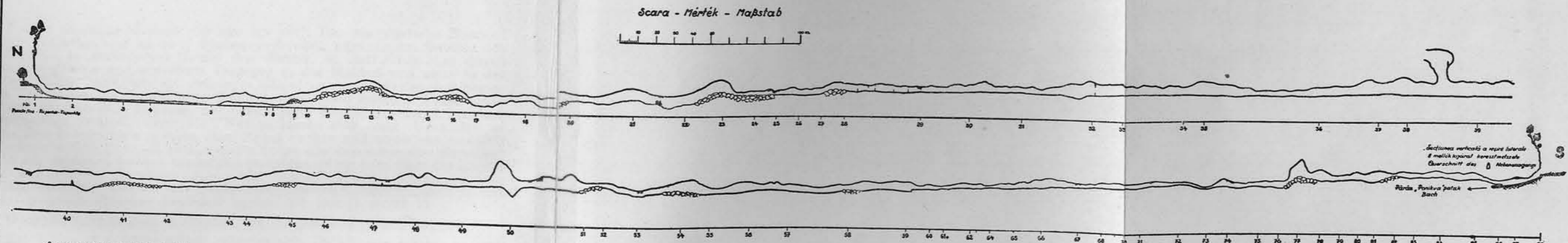
1933

- I. Ușa intrării - Bejárati ajtó - Eingangstür
- II. „Amvonul” - „Szászok” - „Kanzel”
- III. Cascada pârâului Panikva - ű Panikva vízestése - Wasserfall von Panikwabach
- IV. „Ciupercarca” - „Gomba” - „Pflz.”

- V. „Muzeul” - „Museum” - „Museum”
- VI. „Cămila” - „Kame” - „Kamel”
- VII. „Orga mare” - „Nagy orgona” - „Grosse Orgel”
- VIII. „Sala urgimelor” - „Szűzek terme” - „Jungfrauen-Raum”
- IX. Ușa ieșirii - Kijárat ajtó - Ausgangstür
- X. Jesirea laterală - Mellékjárát - Nebenausgangstür

SECȚIUNEA LONGITUDINALĂ PE CORIDORUL PRINCIPAL AL PEȘTERII - HOSSZMETSZET A BARLANG FŐJÁRÁTÁN ÁT ~ LÄNGSSCHNITT ÜBER DEN HAUPTGANG DER HÖHLE

<p>Lungimea coridorului principal al peșterii ̱ barlang főjáraának a hossza Länge des Hauptgangs der Höhle</p>	<p>Lungimea totală a peșterii împreună cu coridoarele laterale ̱ barlang teljes hossza mellékjárataival Totale Länge der Höhle samt Nebengängen</p>	<p>Înălțimea cea mai mică a peșterii la punctul fix 38 ̱ barlang legnaggyobbáága a 38 fixpontnál Grösste Höhe der Höhle am Fixpunkte Nr 38</p>	<p>Coborâtul coridorului principal de la ușa ieșirii până la punctul fix 2 ̱ főjáraat legföise a kijárat ajtónál a 2. fixpontig Senkung des Hauptgangs von der Ausgangstür bis zum Fixpunkte Nr 2</p>	<p>Temperatura peșterii la 23.08.1933 într-o adâncime de ca. 10 m. de la pârâu peșterii (Temp de ajărat ~ 10°C) la următoarele p. fixe ̱ barlang hőmérséklete 1933.08.23.-án a felföldi legnaggyobbáant külső hőmérséklet ~ 10°C) a kövülatásd. fixpontoknál Temperatur der Höhle am 23.08.1933 in einer Tiefe von dem Boden (Ausgangstür ~ 10°C) an folgenden Fixpunkten</p>	<p>2 - 8°C 6 - 8°C 36 - 9,5°C 3 - 7,5°C 8 - 9°C 60 - 9,5°C 5 - 7,0°C 20 - 9°C 82 - 12°C</p>
--	---	--	---	---	---

Stalagmit
1933

völgyeinek folyónevei még a románok letelepedése előtti időből erednek. Sőt bizonyos, hogy a románok jöveletekor a kúnok voltak Moldovában urak s nagy területeket népesítettek be.^{22/b} Fontos megállapítása különösen hatásos, ha moldovai magyaros folyóneveit bokorba fogva mutatjuk be: Tázló, Somuz, Bicz-Békás, Tarkó, Fărcașa-Farkas, Hangul, Tatros, Uz, Ojtuz, Cuchiniș-Kökényes,^{22/c} Ágas, Foroia-Forró, Asău-Aszó, Șoimul-Sólyom, Orășu-Óriás,^{22/d} Belciul-Bölcs, Zabola.

Annak a képnek még jobb áttekintése végett, melyet e két tudós ismertetéséből nyerünk, az alábbi érdekes körülményekre is rá kell mutatnom.

Az egyik az, hogy a moldovai állam megalakulásakor — tehát Drágos vajda idejében, a XIV. század közepén — a neki meghódolt csángó nép a rengeteg magyar hely- és tulajdonnév tanúsága szerint már egészen magyar volt. Más szóval, a csángók földjén, a Kárpátok keleti napos lejtőinek termékeny zugában meghúzódott s az ott talált hun-kún törzsekbe olvadt honfoglaláskori magyarok már teljesen felszívták magukba az utánuk érkezett s közéjük telepedett rokon csángó-uz-kún népeket. A másik az, hogy a moldovai államba behódolt csángó-magyar nép továbbra is megtartotta a rezeși-intézményben gyökerező önállóságát, mondhatnám ősi rendi szerkezetét, illetve különleges kiváltságokban nyilvánuló sajátos alkotmányát. Ez választá el őket aztán a Moldovát alapító román s az új állam területén élő egyéb népektől is. Így maga a rezeș-szó is kétségtelenül magyar s a „részes“ romános kiejtésével azonos, mivel a „rezeș“—részes közbirtokos szabad embert jelent, aki jószágát ősi foglalkozás jogán bírta s nem tartozott semmiféle földesúr, sőt még az állam joghatósága alá sem. Afféle bocskoros nemes emberek, akik egyszerű életet élnek, parasztházban, nem udvarházakban laknak; ha maguk nem győzték, földjük megmunkálásához béres jobbágyokat is felfogadnak, de szabadok és függetlenek, akiknek senki sem parancsol. A rezeș magyar eredetére legegyszerűbb csángó ember, a derek Petrás Ince János klézsei pap mutatott reá 1841-ben s maga is kisebb

^{22/b} Fontos megállapításának szövege így szól: Das magyarische Element ist in der Walachei nur an zwei Stellen verbreitet, nämlich im Gebiete des Amaradia und in geringerem Grade des Buzău, es lässt sich aber durch Ortsnamen ergänzen und erweitern. Dagegen in der Moldau und zwar in der westlichen Hälfte haben wir ein grösseres Gebiet an der Bistritza und besonders im Trotuștale. Es besteht kein Zweifel, dass diese meisten Flussnamen längst vor Stephan dem Grossen, der bekanntlich Siedler ins Land kommen liess, vorhanden waren, denn die Namen lassen sich aus Urkunden zu Stephans Zeit belegen; sie müssen also längst vorher und zwar vor Ankunft der Rumänen üblich gewesen sein, sonst würden die ankommenden Rumänen sie nicht angenommen haben. Jedenfalls steht das e i n e fest, dass die Kumanen bei Ankunft der Rumänen dort nicht nur die Herren waren, sondern tatsächlich sich auf den von mir bestimmten Gebieten niedergelassen und das Land auf grössere Strecken besiedelt hatten. (Id. mű 95. és 99. l.)

^{22/c} Weigand nem tudván magyarul, ezt magyarázata nélkül hagyta.

^{22/d} Ezt Weigand a város szóból származtatja, de nézetem szerint az csak óriás lehet, mert Város-nevű folyónév nem lehetséges.

nemeseknek tartja őket.²³ Még világosabban beszél a szó magyar eredetéről Jerney,²⁴ s azt hiszem, hogy a „rezes“ szó e két értelmezése a helyes még mai nap is, és nem az, amely azt a sugártól (rază) származtatja a francia „rayon“ értelmében.²⁵ Különben is a rezes román írásmód a szó eredeti középkori magyar írásmódját tartotta fenn romános hanglányítással, amennyiben a régi magyarságban az *sz* hangzót is csupán *z* betűvel írták, például: Zamos, zekel, ziv, zomoru, zudar, habár a nyelv szellemében kifogástalanul *sz*-nek olvasták. Egyébként a fogalom magyar eredete kitűnik magából az intézmény lényegéből. Ezt igen jól ismerjük (az 1693-ban uralkodott) Cantemir Demeter tudós moldovai fejedelem Moldováról írt könyvéből, amelyben a nevüket ő *rezesi*-nek írja, miként általánosan hallotta. A szó „răzeși“ alakja csak később alakult ki, talán fonetikus írásmód alapján.

Cantemirtől tudjuk, hogy a Bákóvidékét magában foglaló Vrancea-tartományban a rezesek tizenöt faluban laktak, a bukovinai Câmpulung-vidékiek meg tizenkettőben. Ezekben ők a maguk külön törvényei és szokásai szerint éltek s parancsokat még a vajdától sem kaphattak, sem bírákat nem fogadtak be, ha csak nem udvariasságból a vornikot. Fizettek ugyan valamicske évi járulékot, melynek összegét minden vajdával külön tárgyalták meg a kebelükből udvarába menesztett küldöttségeik által. Ha azonban olykor megesett, hogy időközben azt a vajda felemelte vagy a közikbe küldött valamely vornik által többet kívánt annál, ami köztük meg volt szabva, a rezesek egyszerűen nem fizették meg avagy a fizetség elől havasaikba menekültek, ahol őket semmi állami hatalom utól nem érhetette. A rezesek e hagyományos rendkívüli kiváltsága végig megmaradt, sőt azokat még az 1864-i általános agrárreform keresztülvitelénél is tekintetbe vette az állam. A rezesekre mégis beállott új helyzetnek megfelelő gazdasági viszonyokat Poni Péter kitűnő tanulmánya tárgyalja hiteles statisztikai adatok alapján és megyék szerinti beosztásban. Ennek lapozgatása közben aztán az a meglepetés ér, hogy azok a falvak, amelyeknek lakossága majdnem kizárólag rezes, jóformán mind idegen s egészen sajátosságosan hangzó — nyilván kún — nevűek. Ez egyben az intézmény ősi voltára is visz-

²³ A Döbrentei Gábor 7-ik kérdésére adott válaszában ekként: Birnak azonban ma is némely helyeket s azon birtokaiknál fogva mint kisebb nemesek oláhosan „rezesek“-nek hivatnak, mely nevezet használtatik az oláh nemzetű hason birtokukra is. Én úgy vélekedem, hogy az érintett „rezes“ szó nem ok nélkül vehette eredetét a magyar „részes“ szótól, mely úgy látszik alkalmasint kijelöli afféle birtokosok helyzetét, minthogy résziben osztoznak egymással. (A Tudománytár 1842-i XII. kötete 29. l.)

²⁴ Jerney meghatározása meg ez: Léteznek Moldovában számtalan helységek, melyek földesurak (boér) alatt nem lévén, szabadon, önmaguk közt fölosztva bírják határukat. Az ily lakosok „Rezes“ néven hivatnak, mely nem egyéb a magyar „részes“ szónál, s úgy a nevezet, mind maga az institutio azon előkorból veszi eredetét, midőn még magyar ajkú kún nép lakta e tartományt. (Id. m. I. k. 26. l.)

²⁵ N. Iorga írja ugyanis: Die Bezeichnung răzeși in der Moldau entspricht dem Worte rază im Sinne des französischen rayon; a *Geschichte des rumänischen Volkes* c. műve (Gotha, 1905) I. 334. és II. 85. l. A románok közt

szamutat még oly helyeken is Moldovában, amelyeknek lakossága már századok óta elrománosodott.

*

Ha a csángóg fő fészket, Bacău (Bákó) megyét, tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy a rezeși-falvak főleg a Tázló völgyében fekszenek Tázló és Comănești járásokban. Így az elsőben az 1912-i népszámlálás adatai szerint 4150 rezeși lakott 37 faluban, s ezek közül 18 falu vegyes lakossága, összesen 470 volt robotos jobbágy — clăcaș (azaz kalákás) lakóssal. A másodikban 2269 rezeși lakott 24 faluban, melyek közül 15 falu vegyes lakóssága, 525 volt kalákással, s ez a szó valószínűleg maga is kún-származású. A bistrițai (besztercei) járás rezeși-falvai egész a Szeret völgyéig elhúzódnak, amelyben ma is laknak csángók. Lakóinak száma 1765 rezeși 21 faluban, amelyek közül 10 vegyes lakósságú 483 kalákással. Rövidség okáért mellőzve a további — folyton ismétlődő tanúságot nyújtó — részleteket, megemlítem, hogy Răcăciuni járásnak 12 rezeși-faluja van, a szeretinek 10, a tatrosinak 25 igen kevés vegyes, nem rézeses-lakóssal.²⁶

Legtanulságosabb azonban a Putna-megyei vrâncsai részesek elhelyezése Moldova délnyugati csücskében fel Susițaig a sovejai havasokig. E vidéknek két fontosabb völgye van, a putnai és zabolai, amelyek a hegyek lábánál egyesülnek s félkör-alakban foglalják magukban a Vrancea nevű tartományt. Ennek két nevezetes tanúsága van. Az egyik, hogy — Poni adatai szerint — lakói kizárólag részesek s nem találunk benne egyetlen kalákásokkal is bíró falut, sőt még egyetlen vegyes lakósságút sem. A másik, amire Weigand tanár mutatott rá, az, hogy benne laknak a legősibb csángók, akik még keleti módra körülborotválják a homlokukat s nyelvök is eltérő a többiekétől.²⁷

Vrancea-tartomány keletre a Panciu folyó medréig terjed, magában foglalván a Zăbrăuți és Putna közti vidéket, melynek szintén egyetlen kalákás faluja sincsen. Északra a Caregna járással határos, amelyben már vegyesen laknak a részesek a kalákásokkal. De ezek száma itt is felülhaladja amazokét, mert az arány ilyen: Vidra járásban 30 részes és 8 kalákás falu, a zăbrăuciban pedig 31 részes és mindössze egyetlen kalákás falu 50 lakóssal. Igen érdekes Román-megye helyzete, amely-

voltak, akik a „rezes” szót a lengyel rycerz (Ritter) szóból eredettnek vélték, de azt román ember, Minea I. tanár cáfolta meg a jási Cercetări Istorie 1926. II. kötetében.

²⁶ Cantemir kitűnő műve előbb német fordításban jelent meg *Demetrii Cantemirs Beschreibung der Moldau* címen 1771-ben Frankfurtban. De később előkerülve eredeti latin kézírata, azt *Descriptio Moldaviae* címen a Román Tudományos Akadémia adta ki 1872-ben s a rákövetkező évben román fordításban is. Latin kiadásból idézzük a 112-ik lapról a rezesekről szóló alábbi részt: *De nobilitate Moldava*. Ultimi sunt Rezesi, quos colonos liberos, quam nobiles vocare malleamus, Russorum Odnovorcis fere correspondent, nec rusticorum aulas habent, sed plures simul unum pagum habitant suasque terras vel ipsi, vel per servos conductitios colunt.

²⁷ Weigand cikkét hátrább idézzük és ismertetjük bővebben.

nyiben ott a részesek a Szeret folyó hegyeit telepíték be, míg a jobb-oldali falvak egész a bákói Bistricáig húzódnak le. Iasi-megye Turia magyar nevű járásában hat faluban 271 részes lakik s köztük csupán egyben van 8 volt jobbágy. Vaslui-megyében szétszórta találunk részes-lakosságú falvakat. Tutova-megyében érdekes maga a Corod (Kórod) nevű járás 1887 részeszt számláló 9 nagy falujával. Ezek úgyszólván láncszerűen fűződnek a Tutova-megyei részes-falvakhoz, melyek közül a ma is nagyszámú csángóval bíró Găiceana-járásban 2778 részes lakik 44 faluban. A tutovai Kóroddal egyesül majdnem a Covurlui-megyei Harincea-járás 31 falva 4411 részes-lakóságával. Keletre ez a részes-falvak legszélsőbb nyulványa, de észak felé egész Suceava-megyéig felnyulnak s itt azt az érdekes megfigyelést tehetjük, hogy a legtöbbnek nevében megtaláljuk a Dorna melléknevet, mintha ez lenne a vidék betelepítőjének neve.

Igen jellemző az is, hogy a részes-falvakkal teleszórt területeken alig találunk vajdai adományokat, mivel azokon szabad, gazdátlan jószágok nincsenek, mert a részesek régóta — az első foglалás jogán — bírják és lakják. Ha mégis előfordul valami adománylevél, az feltétlenül valamely elszegényedett vagy magtalanul elhalt részes birtokáról szóló. Ez annyira a köztudatban volt Moldovában, hogy 1817-ben a moldvai fejedelmi tanács írásban is kijelenté, hogy részes-birtokosoknak peres ügyekben nincs szükségök vajdai levelek felmutatására, mivel földjüket ősidőktől, még a moldvai állam megalakulása előtti időkből birtokolják. Ezt az ősi foglалást tanúsítják a már felsorolt régi kún-magyar nevek is a részesek földjéről, melyekhez ilyeneket is hozzácsatolhatunk, mint például *Rarău-Răró*, hegyesúcs Dorna mellett Suceavában; *Crasna-Krasna* és *Elan* járások Gălcui-megyében; *Cudalbi-Kudalbi* falu Covurlui-megyében; valamint *Urminiş-Örményes*, *Tâmpeştiu-Tompa*, és *Săcăreştiu-Szekeres*, ama falvak sorában, amelyek megszűntek, illetve magyar nevük időközben megváltozott.²⁸

II.

A csángók kún-származásának bizonyítékai.

Rosetti ismertetett tanulmánya egészen új világításba állítja a moldvai csángók középkori történetét. Fontossága az, hogy megdönti Karácsonyinak azt az idézett henye állítását, hogy Moldovában magyarok 1433 előtt nem is lehettek. Előadásának azonban egyéb fontossága is van, s ez az, hogy moldvai oklevelekből bokorba fogva mutat be egy rakás olyan magyar nevet, amelyeknek egyrésze tulajdonképpen kún. Ezen a nyomon tovább haladva jutunk a csángók kún-származása

²⁸ P. Poni: *Statistica răzeşilor* (Bucuresti, 1921) 22—113. l. (A Román Tud. Akadémia „Studii și Cercetări“ kiadványa V. kötete.)

kérdésének szerencsés megoldásához is. Tudjuk példának okáért, hogy *Bacău* város nevének semmi köze sincs a *bakóval*, miként azt nyelvészeink régebben magyarázták, mivel az íródiákat jelent a kún, étekgó fő embert a csagatáj nyelvben.¹ De épígy kún — azt hiszem — *Toroklyás, Csüdamér, Nemere, Kalabucs, Tázló, Karakló, Kotumba, Ohtuz-Oituz, Dormán és Katlabuka*² avagy *Kománfalva, Rekecsen, Doftána, Faraoan-Forrófalva* és *Dsidafalva*, ahol már Gegő páter is járt. Ám különösen fontosnak tekintem az *Uz* folyó nevet, amely íme mind a mai napig megőrizte Moldovában a kúnok származásának bizonyító pecsétjét.

A kúnokat uzoknak elsöül Konstantinos Porphirogenetos nevezi 950 táján, amikor a besenyök volt tanyáin laknak a Volga és Jaik (Ural) között. A kúnok mint uzok lépnek a történelem színpadára, de tanuságos, hogy a bizánci írók következetesen kumánoknak nevezik őket.³ Hogy az uzok és kúnok egyek, azt irodalmunkban először Pray vette észre és magyarázta.⁴ Ezt újabb íróink is egybehangzóan hirdetik, megállapítván azt is, hogy a kúnok nyelve egyik tagja a török nyelvjárásoknak, de eltérő az oszmántól, sőt attól is, amelyet a kazarok beszéltek.⁵ Legjobban látszik kifejezni ezt szentkatolnai Bálint Gábor, — Marquarttal és másokkal szemben, — mivel az uzokat már Anna Komnena is kománoknak nevezi és bizonyos, hogy I. Elek bizánci császár alatt (1081—1118) a besenyőkkel együtt az Alduna jobb partjának vidékét pusztítják. Hogy az orosz évkönyvekben emlegetett polovci (és polovec) népnév a besenyő név szláv fordítása s így eredetileg nem a kún, hanem a besenyő törzseket jelölte, mutatja a palóc nyelvjárás.⁶ Nem kétséges azonban, hogy e két nép rokon. De itt nem is ez a fontos. Mivel tudjuk, hogy az uzok 1065-ben Duka Konstantin bizánci császártól szenvedett vereségük után az orosz fejedelemségek felé igyekeztek,⁷ íme a csángók földjén maig fennmaradt nevük bizonyítéka annak, hogy ott megtelepedtek s egybeolvadtak az utánok jött későbbi testvér kún

¹ A *Magyar Etymologiai Szótár* I. k. (Budapest, 1914—1930) 241. l. szerint a kún *bogaul* — vigil, custos, placarius, scriba publicus, tabellio, greffier; a csagatáj *bakaul* pedig ein hofbeamter der tatarischen fürsten, der mundschenk, speisenaufseher.

² E kettő Ladislaus Rásonyi-Nagy: *Valacho-Turcica* c. munkájában (Berlin, 1927) sok más kún szómagyarazattal együtt.

³ Paul Hunfalvy: *Die Ungern oder Magyaren* (Wien, 1881) 82—99. lapján, a Kumanen fejezetben.

⁴ Pray id. *Dissertationes* c. műve 111—114. l.

⁵ Gróf Kuun Géza: *A kúnok nyelvéről és nemzetségéről* (Budapest, 1885) szemben Gyárfás István amaz alaptalan állításával, hogy a kúnok valóságos magyarok és nyelvök a magyar nyelvnek csupán dialektusa.

⁶ Dr. Szentkatolnai Bálint Gábor: *A honfoglalás revíziója* (Kolozsvár, 1901) 161. l.

⁷ Idézve már P. Gegő Elek által *A moldvai magyar telepekről* c. műve (Buda, 1838) 63. l. Marquart kutatásainak összefoglalása Kossányi Béla *Az uzok és kománok történetéhez a XI—XII. században* c. értekezésében a Századok 1924. 520—537. l.

népekkel. A Dunán inneni letelepedésükről tanuskodik az is, hogy a Jalomicának a Dunába ömlésénél még a XIV. század közepén is volt egy Uz nevű helység.⁸ Végül a két faj közti rokonságra mutat az is, hogy a Magyarországra átjött kúnok egyik vezérének neve Uzur volt,⁹ de Uz nevűt találunk a kúnok közt 1299-ben, aki nyilván azonos lehet azzal, aki már 1279-ben, Uzaeusnak írva fordul elő egy oklevélben.¹⁰

A nyelvészek előtt ma már az is tisztázott kérdés, hogy a kúnok atyjafiai voltak a hunoknak. Legelőször ezt Timon páter állapította meg immár éppen kétszáz éve. Ő állította össze a moldvai magyar községek és magyaros helynevek alábbi jegyzékét is: *Alfalva, Bája, Bakó, Bogdánfalva, Catnari, Comanfalva, Domófalva, Forrófalva, Godra; Herlo, Hidegkút, Hus, Lukácsfalva, Német, Román, Szabófalva, Szaloncza, Szeretin, Szoczova, Szöbörcesek, Takucs, Tatros, Terebes; Újfalva, Vazlo és Völcsök.*¹¹ Timontól függetlenül bő magyarozatát adta a hunkún-származásnak egy másik rendtársa, Szegedi János, idézve Odoricus Raynoldus adatát is az 1374-ben Moldovában élő kúnokról. Egyúttal a helynevek jegyzékét is kiegészíté az alábbi új nevekekkel: *Berlát, Esperecz, Foksán, Galác, Gorzafalva, Jászvásár, Kalogerpatak, Kiczkó, Sófalva, Tamásfalva és Zsidófalva.*¹² Megjegyzem, hogy e névsorok neveinek nem mindegyike magyar s csupán azt mutatják, hogy a hívatkozott falvakban — az idézett két magyar író idejében — magyarok (vagyis csángók) is laktak.

A két rokon nép nevének szakszerű magyarozatát napjainkban Németh Gyulától nyertük. Szerinte a *hun* és *kún* a török hangtörténeti fejlődés alapján jól érthető alakpár.¹³ Míg Bálint Gábortól azt is megtudjuk, hogy a magyar *kún* elnevezés semmikép sem a *koman*, *kuman* név magyarosítása, hanem a *hun*, *khun* névnek változata, mert az adighe-kabard emlékezésekben is igen gyakori a *kun*, *kun-dex* nevezet, ami azt mutatja, hogy a *Kun* népnév az alapszó.¹⁴

Mellőzve a kérdés roppant irodalmát, íme a hun és kún rokonság két kevésbé ismert bizonyító adata. Az egyik Bálint Gáboré, aki a kínai évkönyvekről szóló írásában megállapítja, hogy a besenyők, azok (kúnok) a nyugatra vonuló hunoknak utócsapatai voltak s így könnyen elképzelhető, hogy a hunok nyugatra vonulása alkalmával a kúnok

⁸ Lajos király 1358 június 28-i oklevelében. Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae* IX/2. köt. 688. l.

⁹ Így fordul elő a kúnok ismert 1279-i törvényében, Alpár nevű társával.

¹⁰ Fejér id. oklevéltárának indexe 469—470. l.

¹¹ Timon Sámuel id. műve *Additamentumában*, Chuni, sive Chumani ad Istrum c. fejezetében.

¹² Szegedi *Decreta et vitae regum Ungariae, qui Transylvaniam possederunt* című (1743-ban) névtelenül megjelent műve II. kötete első négy fejezetében.

¹³ Németh Gyula saját szavaival: *A honfoglaló magyarság kialakulása* c. műve (Budapest, 1930) 146. l.

¹⁴ Szentkatolnai Bálint Gábor id. m. 162. l.

tőlük elmaradozva az úgynevezett Etelközben telepedtek le.¹⁵ Véleményem szerint céltudatosan hagytak ott, hogy hátvédül szolgáljanak a hunoknak más utánuk jövő esetleges ellenséges népekkel szemben. Onnan aztán nyugodtabb időkben a Pruton és Szereten átkelve, a később Moldovának nevezett területen telepedtek le és alapítottak kún-csángó-magyar hazát, magukba olvasztva nyilván az ott talált s visszamaradt honfoglaláskori magyarokat, akiknek új nyelvüket is köszönhették. A másik adat az az érdekes jelenség, hogy nemzeti krónikáinkban a *Cumani* név alkalmazását a *Cuni* népnév előzi meg,¹⁶ viszont a *Kún* és *Kunos* személynév oklevelesen már 1138-ban előfordul, amikor még kúnok nem laktak hazánkban.¹⁷

A hún-kún-magyar nyelv rokonságának azonban egyéb középkori bizonyítékai is vannak. Így Plan Carpin ferencrendi barát, aki 1246-ban jutott Azsiába, a Jaik-folyó körüli Baskirdiát Nagy-Magyarországnak mondta; miként Julián domonkosrendi szerzetes tíz évvel előbb, aki szintén azon a vidéken útazott le egész a Terek-folyóig. Utánuk a minorita holland Rysbroek Vilmos jutott el az Uralig 1253-ban, munkájában határozottan állítván, hogy a baskir és magyar *egy és ugyanaz a nép* és hangsúlyozottan jelenti ki, hogy innen származtak a *húnok, akiket később magyaroknak* neveztek. Az ő nyomukon haladva az orosz Klaproth Gyula is megfordult a baskirok közt, az Ural déli vidékén, ahol még a mult század elején nagy számban laktak, el egész az Aral-tóig.^{17/a} Azt is Rysbroektól tudjuk, hogy a baskirok országát Pascaturnak is nevezték, mivel a tatárok a *b* betűt nem bírják kimondani.^{17/b} Az idézett orosz tudós nagyértékű könyvéből arról is értesülünk — fenti soraink kiegészítéseül — hogy a legrégebb összekeveredése az európai kinézésű törököknek a mongol kinézésű népekkel az első század végére esik. Ekkor tették tönkre ugyanis a kínaiak az északi törökök (Chiungnu) országát, megvervén királyukat (Csen-jut) a felső Irtis szomszédságában, minek következtében a Chiungnu-nép régi országát a Sian-pi nevű tunguz nemzet foglalta el, amelybe aztán beolvadtak s velük egy népet alkottak.^{17/c}

¹⁵ Bálint Gábor: *A hunn kérdés*, Keleti Szemle 1902. 307—308. l.

¹⁶ Mátyás Flórián és Sebestyén Gyula megállapításai nyomán, Kossányi, id. h. 536. l.

¹⁷ Idézve Jerney János *Magyar Nyelvkincsek Arpádék korszakából* c. műve I. k. (Pest, 1854) 81. l.

^{17/a} Julius Klaproth: *Asia polyglotta* (Paris, 1831) 189. és 220. l. A Rysbroeck jelentéséből vett idézet így szól: Le langage de ceux de Pascatur (Baskir) et des Hongrois est le même; ce de ce país de Pascatur que sortirent les Huns, qui depuis furent appelés Hongrois, et cela est proprement la grande Bulgarie.

^{17/b} Rysbroeck jelentésének eredeti latin szövegében ez így van: Idioma Pascatur et Ungariorum idem est et sunt pastores sine civitate aliqua... De illa regione Pascatur exierunt Huni, qui postea Hungari, unde est ipsa Maior Bulgaria; Aurélien Sacerdoțeanu: *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIII-e siècle* (Paris, 1930) 162. l.

^{17/c} Klaproth id. műve 238. l.

Hogy a moldvai csángók uz-kún-utódok, azt további okleveles anyaggal is bizonyíthatom. Legrégibb adatom az az 1393-ból való hrizov, mellyel Tompa (Tîmpa) Péter két falut kapott adományul István vajdától Tatros tartományában, a Nagy Tázló torkolatánál; ezeknek neve *Szemes* (Zămeșești) és *Szakállas* (Săcăloșești), más néven *Edumer* (Edumerești) *Mánfalva* (Mănești) mellett, határa kiterjedvén a Karakló vizétől egész a Belik (Belicea) patakáig.¹⁸ Ez az okleveles bizonyíték valóságos ércetablája a moldvai csángók kún-származásának és fényes megvilágítója két egymást kiegészítő régi magyar adatnak. Ugyanis Anonymustól (Béla király névtelen jegyzőjétől) tudjuk, hogy *Ed* és *Edumer* volt a hét kún vezér két előljáró — mert legelől említett — tagja. Ez a két vezér meghódolt Almosnak és feleségestől, gyermekestől, nem különben nagy sokasággal Pannoniába indula.¹⁹ Csakhogy a dolgot Kézai Simon mester jobban tudta és okosabban hallotta az öreg táltos magyaroktól, midőn azt írja, hogy Pannoniába *Edu* és *Edumer* közül csupán az egyik költözködött át a magyarokkal, a másik pedig Scythiában marada atyjánál.²⁰ Mi következik ebből a hihetetlenül értékes krónikás adalékból? Az a megbecsülhetetlen tanúság, hogy *Edumer* visszamaradt népe tovább élt és szaporodott Moldova földjén, — ősi jószágán, — amelyen a nemzetség egyik falujának neve *Edumer* (az eredetileg helyesen írt név romános ragozásával *Edumerești*) volt és maradt, mivel létezését még egy 1650-i oklevél is hitelesen bizonyítja.²¹

A Scythiában — Moldovában — visszamaradt kún vezér neve mindkét moldvai oklevélben (mind az 1449-i átiratában, mind az 1650-i eredetiben) helyesen *Edumer*nek van írva, amiből két további fontos tanúság következik. Az egyik az, hogy az Anonymus 17-ik fejezetében helyesen *Edumer*nek írt nevet²² a krónika másolója két további helyen hibásan másolta le tisztázásában *Edumen*nek.²³ A másik az, hogy előadásában Kézai felcserélte a két kún testvér nevét, mert íme *Edumer* maradt vissza Moldovában, nem pedig *Ed*, miként írja. Ezt az összevetést krónikájának másolója annyival inkább elkövethette, mivel meglehetősen pontatlan volt, amennyiben az Anonymustól átvett *Edu*

¹⁸ Az oklevél 1449-ből való átiratában, az „Uricarul“ c. történelmi tár XXII. k. (Iasi, 1893) 338. l.

¹⁹ Anonymus műve X. fejezetében.

²⁰ Kézai munkája X. fejezetében, amit aztán a Bécsi képes krónika is átvett.

²¹ Mihai Costăchescu: *Documentele moldovenesti înainte de Stefan cel Mare* vol. II. k. (Iasi, 1932) 375. és 412. l. Az oklevél átvéve az *Uricarul* 22. kötetéből, ahol először megjelent volt.

²² Ily szavakkal: *Et ibidem iuxta Tocotam et infra silvas dux Arpad dedidit terras multas diversorum locorum cum suis habitatoribus Edunec et Edumerneec.*

²³ A 8. fejezetben így ír: *Ed*, *Edum*, később a 10-ikben: *Edumen*, a 32-ik fejezetben meg: *Edume*.

ment is Edemennek írta, Edut pedig Ed-nek, más helyén meg Eed-nek.²⁴

Első helyen idézett krónikásunktól azt is tudjuk, hogy Árpád a két kún vezérnek (Edunek és Edumernek) nagy földeket adományozott; s azok a Mátrában feküdtek, ahol unokájuk várat épített és ősévé vált az Aba-nemzetségnek, miként ezt Kézai is megerősíti.²⁵ Most tehát, hogy a két nevezetes kún vezér ősi fészket Moldovában megtaláltuk és Anonymus meg Kézai krónikájának egy nevezetes részéről megállapíthattuk, hogy az nem mese, azt hiszem magától elesik újabb történetírásunknak az a vélekedése, hogy az Aba-nemzetség hún-származásának hagyományát és a Csaba-mondával kapcsolatbahozását feltétlenül Kézai tudákos okoskodásának kell tartanunk.²⁶ Elesik pedig azért, mert itt Kézai feljegyzésének nem az a lényege, hogy a két kún vezérnek Csaba volt az atyja, — ami az események időrendjében zavart látszik kelteni, — hanem az, hogy ők kúnok voltak s az Aba-nemzetség ősei, akik Moldovában, a Tázló völgyében laktak, kiknek ott maradt utódai még a XVII. század közepén is Edumer nevű ősi szállásukat bírták. Érdekes egyébként, hogy maga az Ed név egy skythánépnek is neve, amely szó gyökét megtaláljuk Edelény, Ederics és Edve helységneveinkben; míg az őshazában Kom-Ed alakja is volt, habár külön is előfordult a szétválasztott név a skytháknál.^{26/a}

Hogy Scythia a leírt események idejében már a mai Moldova földje volt,^{26/b} azt Kézai további magyarázatából is tudjuk, mely szerint Ed és Edumer vezérek atyja, Csaba, Görögországból visszatérve Scythiába, nem hazulról, hanem a Corozmin-földről házasodott. Mi más ez a *Corozmin* északi Moldova (Bukovina) s a tőle keletre fekvő terület régi *Cozmin* nevénel, ahogy azt a középkorban hívták, sőt ilyen nevű falu még a XVII. században is létezett Cernăuți közelében.²⁷

²⁴ Simonis de Keza *Chronicon Hungaricum*-ának jelzett helye így szól: Iste ergo Chaba filius Ethele est legitimus ex filia Honorii imperatoris Grecorum genitus, cui Edemen et Ed filii sui sunt vocati. Edemen autem, cum Hungari in Pannoniam secundario sunt reversi, cum maxima familia patris et matris introivit. Nam mater eius de Corosminis orta erat. Eed vero in Scythia remansit apud patrem. Ex isto enim Chaba generatio Aba est egressa. *A magyar honfoglalás kútfői* (Budapest, 1900) 484. l. Ez talán hibátlanabb kiadása.

²⁵ Anonymus XXXII. fejezetében olvassuk: Tunc dux Arpad in silva Matra dedit terram magnam Edu-nec et Edumer-nec, ubi postea Pota, nepos eorum, castrum construxit, ex quorum etiam progenie, longo post tempore rex Samuel descendit, qui pro sua pietate oba vocabatur.

²⁶ Hóman Bálint vélekedése *A magyar hún-hagyomány és hún-monda c. műve* (Budapest, 1925) 74–78. l.

^{26/a} Anton Carl Fischer: *Erklärung der skythisch-sarmatischen Namen und Wörter aus der ungarischen Sprache* II. köt. (Berlin, 1917) 37. és 92. l.

^{26/b} Skythia kiterjedésének kérdését igen jól megvilágítja Fehér Géza *Beiträge zur Erklärung der auf Skythien bezüglichen geographischen Angaben der ungarischen Chroniken* c. értekezésében; a Kőrösi Csoma-Archivum I. k. (Budapest, 1921) 40–58. l.

²⁷ Cantemir Demeter fejedelem Moldváról szóló könyve latin kiadása 17. l. így: pagus Cozmin ad annem Cuczur.

A két kún-vezér — Edu és Edumer — együttélésének és birtoklásának Cumaniában sajátosképen más nyoma is van Moldva-Havasalföldében: mindenütt, ahol kúnok tanyáztak és kúnok adtak mai napig fennmaradt nevet lakóföldjüknek. Így Moldovában van Brăila-megyében Edu halma (*Movila Edului*) két helyen is; Dorohoi-megyében meg Edu rónája (*Podișul Edului*) és Edu tava (*Balta Eduța*) a Prut közelében; ugyanott Edu völgye (*Valea Eduțului*) az Edu hegye alatt (*Dealul Eduțului*) egy mainapig is Edu (*Eduț*) nevű falu határában, Iași-megye Turia járásában, a Prut folyó jobb partján; mind meg annyi helynév kún lévén egy rakásban. Am Havasalföldében is van Edu völgye (*Valea Edului*) Vâlcea-megyében, az Olt közelében; Edu tava (*Balta Edului*) Dolj-megyében, amelynek közelében ömlik az Arpadia a Gilort folyóba; aztán még egy Edu völgye (*Valea Edului*) Muscel-megyében,²⁸ ahol amúgy is sok a kún helynév. Ide tartozik még a Berlád folyóba ömlő *Idrics* patak is, a mellette fekvő két hasonló nevű faluval, amelyeknek lakói nagyrésztben részesek.^{28/a} Ime, micsoda élő történelem ez a magyar krónikákból megismert *Edu* tanúsága mellett!

Ezek a ma is élő helynevek époly fényes bizonyosságai a kúnok első telepeinek, mint idézett két moldvai okleveles adalékunk, amelyek ekként Edu és Edumer első szállásaira világítanak fel. Sőt ez okleveles adatok régebbiek nem is igen lehetnek, mivel a legelső ismert moldvai oklevél 1374-ből való. Ez időtől kezdve azonban 1437-ig rengeteg kún-magyar hely- és családnevünk van a moldvai csángók földjén. De megjegyzem, hogy nagyobb tanúság okáért azokat nem lefordítva közlöm, hanem eredeti írásmódjukban, úgy amint ó-szláv nyelven szerkesztett oklevelekben magyarosan írva — s gyakran magyaros ragozással is — találhatók. Míg azonban a fenti helynevek úgyszólván a kúnok első foglalása térképét szemléltetik, az alább következők a csángóföld XIV—XV. századi rajzát nyújtják, úgy amint azon még a szláv nevek is magyarosan átalakultak az évszázadok folyamán magyarrá vált kúnok nyelvén.

Ime a hely- és folyónevek: *Sós Tázló* 1399-ből, *Kraszna patak*, *Fekete Krakó*, *Szék-Sác*, *Bérc*, *Gherghel*, *Beresti*, *Avar*, *Temes*, *Leukus*, a mai Szabófalva mellett, tehát az északi csángók földjén, *Buciumeni* és *Gociman* falvak 1424—1442 közt; *Léte*, *Szarka patak*, *Huba* a tázló vámnál, *Ruda patak*, *Tamáspatak*, *Annuska udvara*, *Almásvíze* egy 1435-i oklevélben és *Bálint falu* a Szeret partján 1492-ben. A felsorolt nevekkal kapcsolatban az alábbi magyar nevű birtokosok fordulnak elő: *Giula* 1384-ben és leányának ura, *Soldan*, *Jónás vitéz* 1392-ben, *Ravasz*, *Zsurzs* ungureanul, *Sándor vajda* szolgája, aki *Bákó* melletti birtokára kap megerősítést, *Domonkos asztalnok* 1409-től kezdve, aki később 1432-ben *Damakos* néven szerepel, *Giurca*, *Veres*

²⁸ A *Marele Dicționar geografic al României* III. k. (București, 1900) 305—306. l.

^{28/a} Az id. *Dicționar geografic* III. köt. 33. l. Erről a folyóról Weigand tévesen írja, hogy neve a kisorosz jádro szóból ered és hibás az is, hogy a Szeret baloldali mellékfolyójának nevezi. (Id. m. 88. l.)

Tódor, Bákó melletti falujában 1414-től kezdődőleg, atyjafiaival 1546-ig követhetően, Dienes 1428-ban, aki kilenc év múlva már logofet; Sándor, Tivadar, Miklós és Sándor 1397-ben, kinek utódjai még 1803-ban is ugyanazon csángóbirtokon élnek; Giurgiu ungureanul 1409-ben Bákó mellett, Dankó György fia, aki 1433-ban adományul négy tatár szállást kap a vajdától, Atok György 1434-ben,^{28/b} kinek adománylevelét a szucsvai vajdai udvarban Dancs diák írta, aki hét év múlva már asztalnok; Lázár, Forró Balázs és Misa, mint tanúk 1435-ben; Sándor szpártár 1455-ben, aki nyole esztendő múlva már logofet; Aczél Mihály íródiák 1436-ban, ugyanekkor Ungureanu Péter, aki Bákó tartományban kap két falut s végül Béla 1437-ben.²⁹

Az idézett helynevek közt néhány szlávós is akad, mint pl. *Kraszna* és *Szalonc*, de azok Moldovában csángó hatás útján jutottak a román nyelvbe. Másik megjegyzésem, hogy az oklevelek „ungurean“ vagyis „magyar“ nevezete mindig csángóra vonatkozik, akiket mai napig is úgy hívnak Moldova csángólakta vidékein. A nép így különbözteti meg a katolikus csángókat a moldvai görög-keleti románoktól.

A felhozott helynevek közt sok van felismerhetően kún származású. De szándékosan hagytam külön fejtegetés tárgyául az 1409-ben előforduló és 1432-ben is előjövő *Turul* falut a Bákó mellett, a Tázlóba ömlő Turul-patak mentén, melyet György csángó kap adományul a vajdától. Néhai Thury Józseftől tudjuk, hogy a *turul* szó kún név s e névvel kapcsolatban nemrég mutattam ki, hogy az első Baszarabák címere ugyancsak a *turul* volt, mint őseinké, akikkel a Baszarabák — mint kúnok — évszázadokig együtt éltek az ázsiai őshazában s később az ún-kúnokkal Moldovában, ahonnan a XIII. század második felében fellekeredvén, alapították a havasalföldi vajdaságot a magyar királyok fennhatósága alatt. Hogy pedig okoskodásom nem pusztá képzelődés eredménye, bizonyítottam avval a fontos okleveles adalékkal, hogy ez a ma is *Turlui* nevű moldvai falu még 1462-ben is evvel a nagyértékű megkülönböztetéssel fordul elő: *Turlui* vagy másnékent *Komán mezeje*, *Turlui*an Sima jószágá a *Turlui* pataka mellett.³⁰ A nevezetes falu lakói természetesen hamarosan csángókká váltak, s még a XIX. század elején is felerészben azok voltak.³¹ Sőt igen érdekes, hogy még a *Turlui*an részes bojer-család is élt (még 1850-ben is) ősi jószágán tizenkét csángó-családdal gazdálkodva.³²

^{28/b} Érdekes idejegyezni, hogy Szeged mellett is volt egy Átokszállása nevű kún szállás, ma Átokháza.

²⁹ Costăchescu tanár id. műve jelzett éveit alatt.

³⁰ Ld. *Originea stemelor țărilor române* c. értekezésemet, a bukaresti *Revista Istorică Română* 1931. 225—232. l.

³¹ Comes Géza Kuun *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima* c. műve I. k. (Claudiopoli, 1893) 181. lapján: *In nomine possessionis eujusdam in Moldavia Turlujan dictae, quam priore hujus saeculi dimidio partim Hungari incolebant, fortasse vocabulum Turul continetur.*

³² Említi Jerney, id. m. I. köt. 218. l.

III.

A magyar husziták Moldovába költözködése.

Tanulmánya második részében Karácsonyi János azt írja, hogy miután 1412 után dult hazánkban a huszitizmusnak nevezett nagy vallásos mozgalom, melynek főfészke a Szerémség volt, az onnan 1439-ben Moldovába üzött huszita magyarok ősei a csángóknak. Ez a megállapítás azonban csak azokra a hazánkból kiüzött magyar huszitákra vonatkozhatik, akik Moldovában telepedtek le, azokon a helyeken, ahol már magyarul beszélő fajtestvérekre akadtak az ősi csángó népben, amelybe aztán hamarosan beolvadtak. Elméletét Karácsonyi arra alapítja, hogy a szerémségi magyarok utódai lévén a 850 táján a kazar nemzettől elvált kabaroknak, akik nyolcadik nemzetként a honfoglaló magyarokhoz csatlakoztak, megtanulták ugyan a magyarok nyelvét s a magyarokkal vallásilag is egyesültek, de egyet a közójük települt papoknak sem sikerült megváltoztatni, t. i. azt a sziszegő beszédmódot, amely a török nyelvből megmaradt s a moldvai csángóknál is megvan mind a mai napig, „emlékeül annak, hogy ezer év előtt más nemzet fájáról letörve találtak a magyarokban előbb hű szövetségeseket, azután testvéreket.”¹

Az elmélet e részének helyességét igazolta Losonczy István, midőn tanulmánytárgyává téve a Szerémségben élő magyarok nyelvét, arra az eredményre jutott, hogy nyelvi okokkal nem cáfolható meg Karácsonyi felfogása s így nem tartja valószínűtlennek, „hogy a csángóknak legrégebb elemei Szlavóniából származnak s a legelső moldvai magyarok a huszita üldözés miatt költöztek oda.”² Ez persze most már — fenti okleveles bizonyítékaim után — úgy értendő, hogy a huszita-mozgalmak miatt kiüzött magyarok Moldvába telepedésének lehet bizonyítéka beszédjük sziszegő sajátsága, de semmiképen sem úgy, mintha ezek lennének ott a csángók legrégebb elemei. Bizonyítéka ennek az is, hogy a huszitizmusnak az egész csángó lakosságra különösebb befolyása nem volt, amennyiben Miatyánkjuk szövege eltér a huszita biblia Miatyánkjától.³

A huszita magyarok kivándorlásáról bővebb adatokat történetírásunk nem nyújt, sem pedig Moldvába telepedésükről nem szólnak a moldvai krónikák. Letelepedésükről mindössze 1461-ben Moldovában szerkesztett hittételök tanuskodik,⁴ meg a Prut-folyó közelében fekvő

¹ Karácsonyi, id. h. 18. l.

² Losonczy István: *A moldvai csángók eredetéről*, Magyar Nyelvőr 1915. 66. l.

³ Ezt Csúry Bálint figyelte meg a Bogdánfalván leírt csángó Miatyánk kapcsán, melynek szövege még leginkább a Peer-kodexéhez áll legközelebb, de készülhetett az valamely bibliafordítástól függetlenül is a hívek számára. Magyar Nyelv 1930. 170—172. l.

⁴ Kiadta Tóth-Szabó Pál *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon* c. műve (Budapest, 1917) 433—436. l. (Fermendzin könyvéből lenyomatva.)

Huși város alapításának legendája. Ezt a csángók Bandini érseknek 1646 telén akként adták elő, hogy midőn Mátyás király 1460 táján a törökök elleni hadjáratából Boszniából hazatérve, Sopron és Pozsony környékén több magyar és német huszitára akadt, azok közül a predikátorokat elevenen eltemettette; nehogy azonban ez eretnekség mételye tovább terjedjen, Hus követőit összefogdostatta és Moldovába üzte, ahol letelepedésük fő helyét mesterük tiszteletére Hus nevérol nevezték el. A város román történetírója, Melchisedek püspök, ezt mesének véli, mert a város alapítója az oklevelekben először 1489-ben említett Hus György nevű bojár lehetett. Am ennek könnyen ellentmond az a tény, hogy a városnak még Bandini idejében is nagyobb számú volt a magyar, mint a román lakossága, mivel az érsek 682 embert számolt benne s ezeknek a befolyása természetszerűleg akkora vala, hogy városbíróul egyik évben magyart, a másikonban románt választottak.⁵ E mellett a magyarok oly tekintélyesek voltak, hogy a városnak csak kis részét engedték át lakóhelyül a románoknak. Ez pedig nagy szó, ha meggondoljuk, hogy Huși városában István moldvai vajda 1495-ben görögkeleti templomot épített nyári palotája udvarán, amely száz év múlva püspökségi székesegyházzá lett. A magyarok azonban a környezet hatása alatt mind jobban elrománosodtak. Mivel pedig katolikus templomuk újraépítésére nem nyertek engedélyt az ó-hitű püspöktől, a szomszédos Kornfaluba szorultak s kénytelenek voltak megelégedni ottani kápolnájukkal.⁶

A Moldvába kiüldözött huszitákkal hozták kapcsolatba napjainkig a tatrosi 1466-ban másolt magyar bibliát is, de Gálos Rezső róla írt tanulmányában nemrég kimutatta, hogy ez helytelen s így „a huszita biblia-fordítás emlegetését ki kell törölnünk a magyar irodalom történetéből,”⁷ bár abba mégis csak beletartozik.

Moldvai középkori magyar és magyaros hely- és tulajdonneveink 1437-ig bemutatott lajstromát további húsz éven át egészíthetem ki Costăchescu Mihály jási tanár jeles oklevéltára befejező második kötete gazdag anyagából, amely a szétszórtan megjelent okleveleket is felöleli a képzelhető legnagyobb teljességben és tudományos szempontból is mintaszerű szép kiadásban.

1438-ban Sándor fia Kozma, kinek már nagyatyja is zászlósúr s később egész 1457-ig követhető, Balázs (Bálos) pohárnok, Forrópan Forou, Berindei és Dancs asztalnokok, valamint Dienis logofet Illyés vajda udvarában; György csángó (Giurgiu Ungureanul) Bákó körüli birtokos, már 1409 óta, Tivadar már 1428-ban is, kinek családját 1498-ig követhetjük. Folyónévül előfordul *Krakó vize* és *Tatárka pataka*, Neamțu-megyében.

1439-ben *Böszörmény* (Bârsomean) falut találunk Botoșani-megyében, épígy *Buciumeni* és *Temes* (Temeșești) falvakat, valamint több

⁵ Bandini id. m. 197. l.

⁶ A *Marele dicționar geografic al României* III. k. 758–760. l.

⁷ Gálos Rezső: *Legrégibb bibliafordításunk*, 2. kiadása (Budapest, 1928) 26. l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 9. sz.)

Halom melléknévvel képzett helynevet Suceava-megyében, *Holm*nak írva így: *Holmul negru* stb. 1443-ban *Kopasz* (Copoșești) falu fordul elő a Somuz partján, Sana, Berkes-Bearchis, Hodor Burciuc kúnos nevekkel, valamint *Orményes* (Urmeniș) patak; 1445-ben *Ciumălești* falu szerepel a Szeret mentén, *Csonka* (Ciunca) és *Karácsonköve* község, Peatra nevének ősi magyar nevéként; 1446-ban *Acél* (Oțel) Dragomir *Bodza* (Bozieni) falura nyer birtokerősítést, amelyet Kormohuz Stanciutól vásárolt; 1448-ból a *Kórod* vizét ismerjük; 1452-ben *Dancs* porkoláb szerepel, *Sándor* (Șandru) pedig *Lyukas* (Iucaș) faluban birtokol már 1440 óta, végül 1456-ban *Urmező* (Urmezeu) falu tűnik fel Hotin mellett.

Nem kevésbé tanuságosak az oklevelekben előforduló és következetesen használt alábbi magyar kifejezések: *bărbânța*-berbence, *berbeci*-berbece, *bir*-bér adó-értelemben, *birău*-bíró, *cântar*-kantár, mérleg, *cărciumă*-korcsma, *diac*-diák, *florini ungurești*-forint, *heleşteu*-halastó, *hotar*-határ, *hotnog*-hadnagy, *iliș*-élés, adónem; *gold*-zsold; *majă*-mázsa; *nădragi*-nadrág, *păharnic*-pohárnok, *pâră*-per, *pârcălab*-porkoláb, *pradă*-préda, *sabie*-szablya, *sălaş*-szállás, *strajă*-strázsa; *șapcă*-sapka; *șetrar*-sátoros, *tarcan*-tárkán, adómentes; *vamă*-vám és *vameș*-vámos. Igaz, hogy e szavak egyrésze szlávós, de érdekes jelenség, hogy azok magyar alakjukban mentek át a moldvai nyelvbe.⁸

Costăchescu oklevéltára közvetlen kiegészítője kíván lenni annak a korábbinak, amely István vajda, Mátyás király kortársa, okleveleit tartalmazza néhai Bogdan János volt bukaresti egyetemi tanár pompás kiadásában, számos csángó-magyar adalékkal az 1457—1503 közti évekből.⁹ Ime belőle néhány hely- és folyónév: *Almás falu*, *Kis Almás falu* és patak, *Almásmező*, *Ardó*, *Aszó*, *Avas* (Aoșa) *hegy*, *Bahló*, *Bahna*, *Bakó*, *Balintit* (Balintesti) falu, *Balomir*, *Berhes vize*, *Botos* (Botăș) falu, *Buda*, *Bulhák vize*, *Farkashegy*; *Fedeles*-Fedeleşani, *Halastó*-Heleşteu, *Halom*-Holm; *Hodor*, *Homor vize*, *Horgas forrás*-*Fântâna Horgăi*, *Kálmán*-Kaliman, *Kálnó*-Kolunoi, *Kopasz* (Kopoșești) hegy és falu, *Korod*, *Krakó*, *Lábas* (Lăbășești) Bacău-megyében, *Laczkó*, *Lászlófalva*, *Lökösfalva* (Leucusani) Roman-megyében, *Lukácsfalva* (Lucăcești) Bacău-megyében, *Lyukas* (Iucaș) hegy és falu Neamțu-megyében, *Madarász* (Mădărjești) eltűnt falu Suceava-megyében, *Majtény* (Măiatini) patak Beszarábiában, *Nádas* (Nadișa) Bákóban, *Niemic* és *Nemes* a mai Peatra Neamțu, *Oituz* folyó, *Rekető* (Răcățau) vize, *Reketyés* (Răchitiș) falu, *Ruda* pataka, *Szabófalva* (Săbăoani) Roman-megyében, *Szakállos* (Sacălișești) falu a Tázló torkolatában s egy másik Románban, *Szalonc* (Solonț) folyó és község Bacău-megyében, *Szamos* folyó, *Szarka* (Sârcă) falu Iași-megyében, *Szék* vize, *Szeret* folyó és város, *Szöcs* (Socii) falu Neamțu-megyében, *Tamásfalva* (Tămășeni) Fălciu-megyében, *Tankó* pataka, *Tarkó* vize, *Tatárka* patak, *Tatros* folyó és város, *Tázló* és mellékvize, *Torontál*

⁸ Az Uricarul XVIII. k. 15. l.

⁹ Ioan Bogdan: *Documentele lui Ștefan cel Mare*; București, 1913. Két kötet. Ismertettem az Erdélyi Múzeum 1914. 279—282. l.

(Torontai) Beszarábiában, *Turia* hegye; továbbá romános képzéssel a csángók hegyeire, völgyeire és szöleire vonatkoztatva *Ungurași, Ungureni, Dealul Ungurașului, Valea Ungurului, Viile Ungurilor* stb.

E felsorolt helyek birtokleveleiben ilyen nevekkal találkozunk: *Avar, Bibarcz, Biró, Horvát Lőrincz, Kis László és Farkas, Fazekas* (Fasechiș) ungur, *Gáspár, Gyurka-Jurcău, Imbre, Oláh János, Sebestyén, Stecko, Tót István* harlói lakosok 1499-ben; *Miklós vornik, Agata* asszony, *Korod György* bojer, *Tumurug* rezes-nemzetség Bákó- és *Kocsorbeni* rezes-nemzetség Tecuci-megyében; *Barta és Tamás* Vasluiban, *Bene, Bocz Laczkó és Lukács, Boncsok, Bora Sándor, Borcsa diák; Botos, Buda, Buza János és Mihály; Damokos* asztalnok, *Dancs, Dankó, Délceg* (Deltag) *Péter, Dienes* bíró, *Domokos, Farkas János és Péter, Hodor, Horvát Márkus, Huszár Péter, Indre-Endre, Jónás, Kálnó* (Kálnău) szpatár, *Kozma, Mátyás és Máté* diák, *Madarász, Madárzsák* (Mădărjak) lányai, *Mihály* mester, *Násfa Illyés, Némái Iván, Ördögös* (Urdugas) *Tódor, Reczés* (Reaș) neameui porkoláb, *Stecko* diák, *Szakállas Iván és Tódor Tamás* Vaslui-megyében; valamint az ilyen kúnos nevek, mint *Kupcsics* logofet és *Pogan Danciul* avagy például: *Ivánka Ungureanul és Oana Ungureanul* stb.

Ezeknek a csángó-magyaroknak még az az érdekességük is van, hogy egyrészüknek az őseit már korábbi jegyzékünkől ismerjük, másoknak az utódai pedig sokáig szerepelnek később is a moldvai oklevelekben. Így Pan Șandru 1517-ben, kinek az Ojtoz vize melletti birtokukban utódait 1591-ben Tamás tatrosi scultetus erősíti meg.¹⁰ Korlát Tódor bojer István vajda udvarában él egy Tatrosi nevű kancellárral együtt 1518-ban.¹¹ Birtalan és Joanis diákok Péter vajda udvarában működnek 1529-ben.¹² Az Agapia zárda melletti *Ungurești* falu dolgában pedig 1610-ben egy Székely nevű kamarás jár el.¹³

Az oklevelekben előjövő magyar nevek jegyzékét még az alábbiakkal egészíthetem ki: *apród, bán, chezăș-kezes; cheltui-költeni, fertal-fertály; helgie-menyéthölgy, medenicear-a* medencéből képezve, *megiaș-mesgyés, szomszéd, mertic-mérték, ocna-akna, veg-vég* posztó, *viteaz-vitéz, katona* (miles) értelemben.^{13/a}

Kiegészítésre szorul Munkácsi Bernát ama vélekedése is, hogy a moldvai csángók elszékelyesedett kúnok, mert ez csak is a déli csángókra találna, ha ősi kún-telepeik annyi bizonyítékát fel nem soroltuk volna. Helyesen tehát azt mondhatjuk, hogy beszédjük hatása érezhető nagyon, mivel e déli csángók nyelve és szókincse leginkább hasonlít a

¹⁰ Az *Archiva Istorică a României* 1864. évf. 29. és 105. l.

¹¹ Wickenhauser után Hurmuzaki: *Documente*, II/3. k. 297. l.

¹² Egy Hârlăuban általuk 1529 október 4-én írt oklevélben, St. Nicolaescu: *Documente slavo-române* (București, 1905) 158. l.

¹³ Az *Archiva* id. 1864. évf. 22. l.

^{13/a} A régi szláv-román oklevelekben előforduló magyar neveket Tremel Lajos foglalta össze fogalomkörök szerint csoportosítva, *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen* c. értekezésében, az *Ungarische Jahrbücher* VIII–IX. kötetében; Berlin, 1928–29.

székelyekéhez, habár sok olyan sajátsága van, mely a székely nyelvből nem magyarázható meg. Még szembetűnőbb ez „az északi csángóknál, Szabófalván, akiknél a régi moldvai csángó nyelv tisztábban őrződött meg, mint délen“¹⁴ és e mellett figyelembe veendő az a néhány száz eredeti szavuk, amely semmiféle magyar tájshólásban meg nem található és kétségtelenül kún hagyatékok.

Nevezetes Weigand további kijelentése, hogy Moldovában a székelyt a csángóval összetéveszteni lehetetlen, mert a csángóknak más a nyelvök, típusok és ruházatuk. Ezt a három fontos dolgot bővebben is kifejti. De nem kevésbé fontos az, amit arról ír, hogy a szűk Susita-völgyben, fel Sovejáig, az öregebb csángók ma is boncsokban hordják a hajukat vagyis leborotválják homlokuk felett meg két oldalt a haját 2—3 újjnyi szélességben,¹⁵ akár csak Keleten a mai török-tatár népek. Épígy „kún eredetre mutatnak a Bákó mellett ma is látható *kún hal-mok*, melyekről szóbeli hagyomány után a csángók beszélnek, hogy ott elődeik az isteneknek lovakat áldoztak fel,“ miként azt már a lelkes Gegő páter feljegyezte,¹⁶ talán azért, hogy róla a szaktudomány tudomást ne vegyen.

IV.

Székelyek lassú beszüremkedése Moldovába.

A székely hatás a csángók nyelvében a szomszédos Erdélyországból való lassú beszivárgás eredménye.¹ Ezt a beszivárgást régebben nem ismerték s ezért Szarvas Gábor, aki a nyelvészek közül elsőül járt a moldvai csángók közt és írt nyelvükről,² — épen hatvan esztendeje, — azt hitte, hogy „a nyelvbéli adatok kétségtelen tanuskodása szerint a moldvai csángók s a székelység egymástól elszakadt részeknek bizonyulnak, úgyhogy a csángók a székely néppel hajdanában egy fajt

¹⁴ Wichmann György megfigyelése. *A moldvai csángó mássalhangzók történetéből* c. értekezés befejező soraiban, Magyar Nyelv 1908. 160. l.

¹⁵ Gustav Weigand: *Die Dialekte der Moldau*, im Neunten Jahresbericht (Leipzig, 1902) S. 143: Im Susitathale trifft man vielfach ältere Personen, die sich die Haare an Stirne und Schläfen etwa 2—3 cm. breit abschneiden und rasieren, so oft sie nachwachsen. Früher war diese Sitte viel allgemeiner, sie hat sich in grösserem Umfange nur bei den Tschango gehalten. Lásd Györffy István ide vonatkozó cikkét is: *Tarfejű férfi Moldvából*. (Képpel.) Népelet 1926. 29—30. l. Német kivonatban, *Beiträge zur kahlen Haartracht in der Moldau* címen, az Anzeiger 1926. 48. l.

¹⁶ Gegő Elek id. m. 68. l.

¹ A moldvai székely telepekről legelőbb Nagyajtai Kovács István értekezett *Moldva magyar nyelvet beszélő lakóinak egy része: székelyföldről oda kiköltözött székelyek maradéka* c. munkájában a Nemzeti Társalkodó 1836 dec. 20. és 27.-i 25—26. sz. 387—406. l.

² Szarvas Gábor tanulmányában, a Magyar Nyelvőr 1874. 6. és 54. l.

képeztek.“ Látszatra a dolog így is néz ki, csakhogy a látszatot megcáfolja a valóság. Ez pedig az, hogy apró kivándorlás, tehát beszivárgás, már az első Árpád-királyok alatt állandó volt. Miért? Azért, mert a Magyarországból való kivándorlásra három dolog csábítá és ösztönzé az embereket: 1. A szomszédos Moldovában — Kúnországban — a könnyebb birtokszerzés és megélhetés lehetősége, mivel ott tizedet nem kellett a papnak fizetni, sem kilencedet a földesúrnak; 2. a honvágy, illetve visszavágyódás az Edu vezérrel elhagyott hazába; 3. a későbbi, újabb időkben pedig menekülés a katonafogdosás elől.

Első állításunk bizonyosságául szolgálnak azok a rendeletek, amelyekkel királyaink, még a tatárok beütése előtti időben, megtiltották a kivándorlást; az utolsó igazolásául meg azok a napirenden volt kiszökések, amelyek legnagyobb számban a XVIII. század végén történtek Erdélyből, az osztrák uralom katonafogdosó lelketlen eljárása miatt. A két korszak közé esnek azok a majdnem állandó szórványos kitelepedések, amelyek a moldvai vajdák tudtával és gondosan megállapított szabályok szerint intézményesen folytak a legrégebb idők óta. Ezek a birtokos bojérok, de főleg kolostorok által létesített szállásolások = sloboziák vagyis „novae plantationes“ jellegű telepítések, melyekkel rendkívüli kiterjedésű, parlagon heverő lakatlan földjeiket idegenből behívott emberekkel népesíték be és tették termékenyekké.³ Ennek a nagyszerűen bevált intézménynek legrégebbi írott nyomát 1458-ból ismerjük, amikor Nagy István vajda a románi püspökséghez tartozó *Lőkös* (Leucuseni) nevű két falu bármily nyelvű lakóit felszabadítja három esztendőre mindenféle *élés* (ilisz) és *bér* (bir) fizetése alól. Ugyanő telepít magyarokat tíz esztendő mulva, a Mátyás királlyal való háborúja után, tán azok közül, akik önként visszamaradtak a hazatérő király seregéből, Bákó vidékére, ahol őket bojárjai közt szétosztá.⁴ Jeremia vajda 1602-ből való urikjai, továbbá Sándor vajdáé 1629-ből szintén magyar telepésekről szólnak. Istrate Dabija vajda (1661—1665 közt) megengedi a husi püspöknek, hogy Erdélyből hozathasson magyarokat s azoknak négy évi adómentességet biztosít. Duka vajda 1669-i engedélyével a bistricai kolostor magyarokat telepít. István vajda pedig 1673-ban sloboziát engedélyez a Román tartományban lévő Sagna folyó mellé, amely név se nem magyar, se nem román. Ez a telepítési rendszer még István vajda koránál is régebb Moldovában, mert magyar falvakat

³ Erre vonatkozó alábbi adataimat V. A. Urechia *Notițe despre slobozii* című tanulmányából vettem, amelyben 52 oklevelet közöl és ismerteti a Román Tudományos Akadémia *Analele* c. kiadványa 1887-ben megjelent IX. k. 149—174. l.

⁴ Cantemir Demeter moldvai vajda nagyértékű adaléka Moldva leírását tartalmazó műve latin kiadásának 18. lapján így: *Bacovium habet episcopum ecclesiae Occidentalis, qui Bacoviensis nominatur. Sunt enim in submontanis districtibus complures subditi Moldavorum, tum natione, tum religione, ut se vocant, Catholici, quos Stephanus Magnus, victo Mathia Hungariae rege, inde abegerat et suis boeronibus donaverat.*

(Ungureni) találunk nem csángó-lakta vidéken is, már a XV. század elején. Igy 1414-ben a Berlad folyó mentén, 1429-ben Suceava-megyében és 1452-ben a Prut mellékén.⁵

A sloboziák keletkezését és rendkívüli elszaporodását három fontos körülmény biztosítja: a) rendszeren két-négy esztendei teljes adómentességet élveztek; b) őket a vajdák külön joghatóság védelme alá helyezték s így függetlenek voltak minden egyéb állami közegtől, s végül c) lakosságuk zavartalan nyelv- és vallásgyakorlat mellett élhetett. Az adómentes évek elteltével a sloboziák lakói igen mérsékelt adóval tartoztak. Igy például a jási metropolia telepein még 1758-ban is házas ember évi 8 lejt, nőtlen négyet fizetett, negyedévi könnyű részletekben. De ami ennél is fontosabb volt, a sloboziákon állami embernek, a Vornikon kívül, még járnia sem volt szabad, tolvajlás és emberölés esetét kivéve, amelyeknek letárgyalása a vajdai szék elé tartozott. A határszéli csángók földjén sok község egyáltalán nem adózott. Ilyen teljes adómentességet élveztek például a Nagy Tázló vidéki lakosok Ghika György vajda 1657-i urikja alapján, amiért határőri szolgálatot végeztek.⁶ Ez kétségtelen ősi joguk megújítása lehetett, amire mindig erőlesen hivatkoztak, ha abban megrövidülést szenvedtek. Dormánfalva (Dărmănești) lakói például 1649-ben Vasile Lupu vajda színe előtt jelenték ki egy per alkalmából, hogy az erdélyi határokig terjedő földeket őseik szereztek meg s azokon ők egyúttal határőrszolgálatot is teljesítenek.⁷

Am ez a kiszivárgás Erdélyből sem a középkorban, sem azután nem volt oly nagyarányú, — a vázolt kedvezmények mellett is, — hogy a székelyek önálló telepet alkottak volna Moldovában. Mert kijöve, vagy elvegyültek a csángó népben, melynek nyelvét a sajátjukkal gazdagíták, vagy pedig hamarosan románokká váltak a kolostoroktól alapított sloboziákon, idegen — román — új környezetükben. Ez utóbbit igazolja a Moldovában mai napig is meglévő sok Ungureni nevű község, melynek lakossága immár századok óta elveszté székely nyelvét. Megtörtént olykor az is, hogy hivatalanul érkeztek vagy esetleg kényszerűségből mentek ki Moldovába s ily esetekben a bojárok vagy a kolostorok jobbágyaivá kellett válniok.^{7/a} Igy történt például a XV. század végén,

⁵ Costăchescu id. műve jelzett évei alatt.

⁶ Ghika vajda id. urikjának vonatkozó szavai így szólnak: pentru căci Domnia mea i-am lăsat să păzească strajă pe apa Tazlăului celui mare, cum ține și alte străji și toate să li se ție. (Urechia id. h. 173. l.)

⁷ Uricul din 16 Noemvrie 1649 aminteste cum satul Dărmănești a probat lui Vasile Lupu, în procesul ce a făcut acestui sat mănăstirea Pângărații pentru niște poeni și curățituri din munte, dela hotarul Transilvaniei, că acele poene au fost *descălecate* de moșii și strămoșii și părintii locuitorilor din Dărmănești, fiind acolo de strajă. (Ibidem, p. 169.)

^{7/a} Ezt maga Cantemir fejedelem írja meg legvilágosabban, midőn megemlíti, hogy Moldovában a jobbágyok nagyobbára Erdélyből bevándorolt magyarok, akiknek neve ott Ungureni vagy vecini, annak jelentésül, hogy a szomszédból jöttek; Cantemir id. műve német kiadása 274. l. és román kiadása 131. l. Ezt Románia nagy földrajzi szótárának számos adata is igazolja s így egyáltalán nem állhat meg Iorgu Iordan tanár evvel szemben

midőn Báthori István erdélyi vajda kegyetlenkedései és zsarolásai miatt szöktek ki sokan Székelyföldről,⁸ hogy aztán már az első vagy második nemzedéken elveszítsék nyelvüket és származásuknak még az emlékét is.

A régi — mondjuk középkori — időben történt kivándorlásokról azoknak gyér okleveles nyomai mellett az a körülmény is biztos tájékoztatást nyújt, hogyha a székelyek nagyobb csapatokban vonultak volna ki erdélyi lakóhelyeikről Moldovába, akkor — miként már régebben kimutattam — a moldvai csángó falvak közt épúgy találánánk „Szent“ előnevűeket, mint Székelyföldön, ahol egymást érik a Csik-Szent-Domokos, Csik-Szentlélek, Csik-Szentmárton, Csik-Szenttamás, Szentgerice, Szentkatolna nevű helységek. Ilyenek teljes hiánya szintén azt a felfogásmat erősíti meg, hogy a csángók Moldovában őslakók, akik községeiket még a pogánykorban alapították. Azokat a kereszténység földjükön már készen találta, illetve neveiket még a kúnoktól vették át s tartották meg hagyományszerűleg akkor is, mikor a kún-nyelvet rég nem beszélték.⁹ Hogy pedig ez az elmagyarosodás hamar végbement, arra még okleveles nyomunk is van, amennyiben a Bákó melletti Ungureán falut, György csángó (Ungurean) jószágát, melynek határa a Turlui vizéig és Conan helységig terjed, már 1409-ből ismerjük.¹⁰

Megemlítem még az Illyés vajda 1433-ból való latin oklevelének *Egyedhalma* — a mai Adjud — kún-magyar nevét, főleg azért, mert ez vezette Karácsonyt arra a téves megállapításra, hogy ennél régibb magyar név Moldovában nincsen.¹¹

való tagadása, midőn *Rumänische Toponomastik* c. műve (Leipzig, 1924) 108. l. így ír: Alle Orte mit dem Beiworte Unguréni sind Dörfer, deren ursprüngliche Bevölkerung aus Rumänen bestand, die Ungarn her eingewandert waren. Ich komme auf diese bekannte (!) Sache nur deswegen zurück, weil das *Dictionar geografic* sagt, dass der Name Ungureni „Ungarn“ bedeute. (Jordan állítása legfeljebb a Munteniában letelepedett erdélyi román bársan-juhászokra vonatkozhatik, akikről alább idézett értekezésemben bőven írtam. De ez a moldvai kérdés egész más dolog, melyet Cantemir közvetlenebb megfigyelés alapján jobban ismert.)

⁸ A hét székely szék II. Ulászló királyhoz intézett 1493-i siralmas panaszleveléből, melyben szomorú sorsukon így keseregtek: Nonnulli ex incolis terrae Maiestatis Vestrae in Moldavia et partibus Transalpinis araverunt et seminaverunt, seque waivodis dictorum regnorum in jobbagionem dederunt, terram Maiestatis Vestrae reliquentes et in dominium dictorum waivodatuum fugere propter maximas oppressiones waivodae (Bathori) multi decreverunt; Engel német munkájából a *Székely oklevéltár* I. köt. 276. l. Lenyomatva belőle Hurmuzaki: *Documente*, II/2. k. 345. l. is.

⁹ Tatrosi id. cikkében, a 66. lapon.

¹⁰ Sándor vajda 1409 január 28-án a Turlui vize melletti jószágairól írt oklevelében, amely Domokos asztalnokot is említi.

¹¹ Karácsonyi ezt az oklevelet Hunfalvy Pál *Az oldhok története* I. k. (Budapest, 1894) 50. lapjáról idézi, aki azt viszont Albert Amlacher *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos* c. műve (Hermannstadt, 1879) 21—22. lapjáról használja, ahol az teljes terjedelmében ki van adva eredetijéről.

A csángó név eredete.

Mindenek előtt megállapítható, hogy a moldvai csángók kún-származását oklevelek is igazolják oly időből — a XIV. század végéről s a következő elejéről — mikor Moldovában már kún-nyelvet beszélő kúnok nem voltak, mivel rég magyarrá vagy helyenként moldovánokká váltak. Így találjuk 1398-ban Sándor (Sandru) birtokost a Somuz partján, míg György Ungurean Bákóban, Turlui és Koman nevű jószágain birtokol 1409-ben, ahol Gál-fia Koman kenézséget is visel.¹ Ez értékes adatokkal majdnem egykorú a *csángó* szó okleveles nyoma is, István moldvai vajda amaz 1443-i urikjában, amellyel Sanga Iliásnak az Örményes, Tázló és Tatros folyók mentén egy-egy falut adományoz.² Utána előfordul egy 1533-i erdélyi oklevélben,³ míg egy a székelyföldi Maksán írt 1560-i végrendeletben Csángó Andrással találkozunk.⁴ Viszont az irodalomban, tudtommal, legelőbb gróf Teleki Domokos használta a csángó szót 1805-ben.⁵

Nem lévén nyelvész, mindig bizonyos tartózkodással tekintetem arra a filológiai tornára és üres szójátékon alapuló okoskodásra, amellyel nyelvészeink a *csángó* szó eredetét magyarázták a letűnt ötven-egyhány esztendő alatt. Am bocsánat e kifejezésért, tartózkodóan tekintetek arra céhbeli nyelvészek is: Rubinyi Mózes⁶ meg Horger Antal, aki azt írja, hogy e régiebb magyarázatok naivak és tudományos módszer nélkül szűkölködnek⁷

Első a viaskodók sorában Munkácsi Bernát. Szerinte a *csángó* szó a *csángani* s a Csíkmegyében ma is élő *csángódik* igéből származik, amely annyi mint *elkorcsul*, *eloláhosodik*. Ezt a magyarázatot Melich János ugyan kevésbé valószínűnek tartja, de mivel azt hiszi, hogy a csángó név nyilván tréfás-gúnyos eredetű, figyelemreméltónak tekinti Horger magyarázatát, aki azt találta, hogy a *csángó* szó eredeti jelentése: *kóborló, vándorló, nomadizáló*, sőt minthogy a *czammoy* igének is,

¹ Costăchescu id. oklevéltára I. kötetének megfelelő évei alatt.

² A Suceavában, 1443 június 8-án kelt ó-szláv nyelvű oklevél közölve u. o. I. k. 155—159. l.

³ Ezt Aranka György idézi 1796 november 6-án Kovachich Márton Györgyhez intézett levelében, az alábbi sorokat írván ki az általa látott 1533-i régi latin írásból: Turci, Hungari, Csángó Hungari et Siculi... aztán meg: Terra Turcorum, Blacorum, Csangorum, Siculorum et Ultrasilvania. Figyelő 1878. 148. l. Lenyomatva újra Magyar Nyelvőr 1912. 245. l.

⁴ A Székely oklevéltár, V. k. 76. l.

⁵ *Reisen durch Ungern und einige angraenzende Laender* c. munkája (Pest, 1805) 106. lapján így: Die Tsangó von Gyémes-Lunka.

⁶ Ethnographia 12. évf. 124. l.

⁷ Horger Antal: *A csángó nép és név eredete* (Kolozsvár, 1905) 24. l. (Különlenyomat az Erdélyi Múzeumból.)

a *csángó* szó — szerinte — legközelebbi rokonának, régebben szintén élt *csammog* változata, *csammogót*, nyájaik után erre-arra járó pásztorokat jelentene a *csángó* szó⁸ s így a *csángók* nem mások, mint nyájaik nyomában legelőről-legelőre *csángó* azaz *csammogó* székelyek.⁹ Sajnos, nem bírom belátni, mi ebben a magyarázatban a figyelemreméltó, ha csak nem az a megállapítás, „hogy a mai magyar ember nyelvérzéke a *csángó* és *csammogó* szavak között már nem érez semmi kapcsolatot,” mint Horger tanár.¹⁰ Ám ha nem érez ilyen kapcsolatot, akkor valami baj van a magyarázat körül, mert velem együtt sok más magyar sem igen fogja érteni, hogy miként jelent mégis a *csángó* *cammogót*? Még kevésbé értem, hogy miért „éleselméjű fejtegetés” ez a legújabb, amilyennek azt Losonczy tartja;¹¹ csak azt látom, hogy az egy másik nyelvész, Zolnai Gyula szerint ingatag alapon áll.

A magam részéről helytelennek tartom a magyarázatot, már csak azért is, mert nem ismerek népet, amely magát valamely fogyatkozásáról nevezte volna el, amilyen a *csángálás*, kóborlás, amelyről Melich is idézi, hogy a *csángó* szót a *csángók* „nem szívesen hallják s örömszebb magyaroknak nevezik magukat.”¹² De ettől eltekintve, a *csángók* 1) nem *csángálnak*, mert kevés nép van, amely annyira ragaszkodnék ősei földjéhez, mint a moldvai *csángó*; 2) nem *cammogók*, legalább is nem jobban, mint más népek, és 3) nem pásztorok, akik nyájaik után erre-arra járnának, mivel a juhászok századok óta románok még a székelyek közt is, a Balkánhegységtől fel a mármarosai és bukovinai havasokig, miként azt az erdélyiek juhlegeltetéséről írt gazdaságtörténelmi tanulmányomban számtalan okleveles adattal igazoltam.¹³

Helytelen Losonczy magyarázata is, hogy *csángó* az, „aki távozni kénytelen, távozó, kóborló;” valamint Alexics György korábbi ötletszerű véleménye arról, hogy a *csángó* — szerinte román kiejtéssel *şalgău*, *şangău* — annyi mint *sóvágó*, mivel az oknai sóbányák munkásainak egy része *csángó*.¹⁴ Ez hibás magyarázat azért is, mert a moldvai román nép a *csángót* bizony tisztán *ceangău*-nak nevezi és írja, amint azt mindenki tudja, aki köztük járt; de meg Tiktin és Damé román szótárai is

⁸ Ugyanott, 30. l. Erdélyi Lajos kivonata belőle *A csángók eredete nyelv-járássainak alapján* c. értekezése (Budapest, 1908) 5. l.

⁹ Zolnai Gyula kivonatolásában, ez elméletről írt bíráló cikkében, Magyar Nyelv 1905. 402. l.

¹⁰ Horger id. m. 31. l.

¹¹ Losonczy id. m. 16. l.

¹² *Magyar Etymologiai Szótár* I. 842. l.

¹³ Román nyelven *Păstoritul Ardelenilor în Moldova și Țara-Românească* c. munkámban, a Román Akadémia kiadásában; Bucureşti, 1927. Nagy 8-rétű 104 lap, okleveles melléklettel; magyarul, de sajnos melléklet, sőt idézetek nélkül *Erdélyiek legeltetése Moldva-Havasalföldében* címen, Budapest, 1928; 8-rétű 60 lap. (Különlenyomat a Magyar Gazdák Szemléjéből.)

¹⁴ Alexics György cikke a *csángó* névről, Magyar Nyelv IX. 349—352. l.

igazolják.¹⁵ Ezek különben az erőszakolt „salgäu“ szót nem ismerik, mert a moldvai román nyelvben — Ocna vidékén — a sóvágó csángók neve *şangău* s csupán az ország egyéb csángó-lakta helyein *ceangău*. Hogy ezek a csángók a sóvágást az aknai gazdag sóbányában időtlen idők óta majdem kizárólagosan folytatják, annak vélekedésem szerint az a magyarázata, hogy ők azon a vidéken őslakók — részeseek — voltak s ezen az alapon élvezték annak előnyeit lassanként kialakult ősi szabályok szerint. Ezek közé tartozott, hogy minden ház köteles volt hetenként 40 kősöt kitermelni és számba adni; ha pedig valamivel elmaradt, azt a rákövetkező héten pótolta. Munkájukért a csángók minden kősöt után egy ezüst pénzt vagy két lengyel polturákat kaptak, év végén pedig — a szeptember 1-én kezdődő moldovai újév első napján — minden ház, lakóinak száma arányában, egy-két-három szekér söt kaptott; viszont a munkaközben keletkezett sőtörmeléket naponta magukkal vihették kosárkában. Az aknai sóbánya már a XVII. században száz öles volt s a gépekkel felvont só hegyekben hevert a bánya udvarán, várva elszállítását a világba. A bányászok felett *kamarások* álltak, így magyaros névvel jelölve. Magyar vonatkozása van annak az adatnak is, hogy az Ocna melletti kolostor egyik papja 1691-ben Sărcă (Szarka) János, kétségtelenül románá vált csángó volt.¹⁶

A „csángó“ név legrégebbi értelmezése Pető Dénestől ered, ezelőtt épen hetven esztendeje. E szerint „a *csan* a magyar nyelvben tiszta gyök s származéka *csanog*, annyit tesz, hogy *rutul, kellemetlenül hangzik*; miután pedig a csángók nyelve a magyar fülnek szokatlanul, tehát kellemetlenül hangzik, meglehet, sőt valószínű, hogy innét ragadt rájuk e név, mely tulajdonképen nem is csángó, hanem, mint helyvel-közzel a székelyeknél csakugyan hallható: *csangó*.“^{16/a} Öt évre reá egy másik székely, Orbán Balázs igyekezett magyarázni, azt mondván, hogy ezt a szót „a székelyek az ős hazából kiszálló, az ős lakhelyről távozókra alkalmazzák s az gyarmatot, kitelepülőt, elcsatangolót jelent; erre mutatna az is, hogy mindazon gyarmatait a székelyeknek, melyek a székely területről akár a vármegyékre, akár a szomszéd országokba áttelepültek, csángóknak nevezi a székely.“¹⁷

¹⁵ E magyarázatról Horger így nyilatkozott: Alexicsnak erről az ötletéről egyelőre még nem lehet komolyan tárgyalni; a Magyar Nyelv 1913. 418. lapján, dacára annak, hogy Alexics még ezt is hozzáfűzte elméletének hihetőbbé tevésére: Az újabb keletű *ciangău*, a mely „csángó“-magyart jelent; a „sóvágó“ szónak oláh hangtanon átment s a magyarba visszakerült, onnan meg ismét az oláh nyelvbe való átvétele; Magyar Nyelv 1913. 349–352. l. Ld. még Földrajzi Közlemények 1918. 216. l.

¹⁶ N. Iorga *Privilegiile Şangăilor dela Târgu-Ocna* című értekezésének adatai alapján, a Román Tud. Akadémia Analele c. kiadványa 37. kötete (Bucureşti, 1915) 245–263. l. A város piacától mintegy három km-re fekvő sóbányát 1888 nyarán látogattam meg és írtam le a Vasárnapi Ujság id. 1888. évf. 33. számában, ez lévén talán magyar embertől egyetlen ismertetése mind a mai napig.

^{16/a} Pető a moldvai csángók földjén tett kirándulásáról írt utolsó cikkében, a Vasárnapi Ujság 1864. 4. száma 39. l.

¹⁷ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása* III. k. (Pest, 1869) 24. l.

Ezt a mai napig rejtve maradt két magyarázatot sikerültebbeknek tartom a fentieknél. De azért nem fogadhatók el, mert meggyőződésem szerint a „csángó“ ép olyan név, mint akár a magyar vagy török. Eredete megfejtésében pedig néprajzi kutatások támogatnak s fognak ahhoz az új megállapításhoz juttatni, hogy a *csángó* név a *moldvai magyaroknak az őshazából magukkal hozott* természetes neve.

Bizonyosnak véve, hogy a csángók ázsiai őshazájukban mindenütt együtt laktak a magyarokkal, akik tőlük hamarabb váltak el, amit számos etnologiai adat látszik igazolni, nevüket sok helyen megtaláljuk a Kaukázus és Ural vidékén. Így Chmelin orosz tudós 1737 nyarán Jakuck felé utaztában, a Talba folyó mellett egy *Sangagtag* nevű mezőn táborozott.¹⁸ Egy emberöltővel utána, egy másik tudós honfitársa, Güldenstädt, Mozdokból kiindulva, a Terek folyón át Kabardiába jutott, ahol egy *Csinaga* falut talált, míg kissé odább, a Baksan folyó melletti egyik tatár kán neve *Schangot* volt. Ezek nyilván kún-származású nevek, mert azt a fájat, a Kuma folyótól délre, amely mellett az egykori Madsar város romjai is vannak, Kuman-sivatagnak nevezik.¹⁹ Ugyancsak Güldenstädt feljegyzéseiből látom, hogy e vidék ingus-népe a csecsengekkel azonos nyelvet beszél és uralkodó családjuk a Turkán és Avar kán; lakóhelyük egyik felét Chunságnak nevezik, nyelvükben pedig a *csago* szó durvát, erőset jelent úgy náluk, mint a tusetisek nyelvében.²⁰ Két esztendő múlva Gmelin járt újból Madsar romjai meg az ingus-nép közt, amelynek tagjairól azt a nevezetes kijelentést tette, hogy utódaik Madsar város egykori lakóinak, akiket scytha-eredetűeknek tart.²¹

A tatár eszterkeszek *Sankot* őséről minden köztük járt orosz tudós szól, s azt annyira tisztelik, hogy az ógyallai Besse Károly feljegyzése szerint *Sanka* őt apostoluk egyikének neve.²² A csángó nevet megtaláljuk azonban egyéb alakban is. Így a Kaukázus északi lejtőjének egyik

¹⁸ *Gmelins Reisen* II. k. (Göttingen, 1752) 568. l.

¹⁹ Dr. J. A. Güldenstädt's *Reisen nach Georgien und Imerethi* (Berlin, 1815) 42. és 245. l.

²⁰ D. Johann Anton Güldenstädt: *Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge* (St. Petersburg, 1787) I. része 480–485. l. és II. r. 504–511. l. Az így tudomásra jutott Avar és Kunság (Hunság) magyar vonatkozásairól először írt Dankovszky Gergely *A magyar nemzet maradéki az ősi lakóhelyben* címen, (Posony, 1826) kaukázusi magyar hangzású szavakat is közlővén; aztán Jerney János *Világosítás, Ásiában a Kaukaszus hegyein lakozó avarok és kunságiak nyelvének magyartalanságai eránt c. értekezésében* (Szegeден, 1829) és Antal János Jakab, a Tud. Gyűjt. 1832. XI. füz. 69. l.

²¹ *Gmelins Reise durch Russland* IV. k. 22. l. után a Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reiches und der angrenzenden Länder Asiens IV. k. (St. Petersburg, 1841) 69. l. Itt találjuk Madsar városnak a XVIII. század elejéről való nagy könyomatú rajzát is, amely némely házának még alaprajzát is bemutatja. Madsar város tatár sírkápolnáinak rajza megvan Pallas alább idézett műve 6. rézmetszetű lapján. úgy amint azokat 1780-ban lerajzolta s a jeles orosz tudós megjegyzi (műve I. köt. 278. l.), hogy akkor még 32 nagy középülete volt a falunak, de később azokat a szomszédfalvak lakói széthordták.

²² Jean-Charles de Besse: *Voyage en Crimée, au Cavcase* (Paris, 1838) 384. l.

5051 m. magas kettős csúcsának neve *Dzsanga*, az alatta elterülő Muzsal falú georgiai lelkésze pedig *csangi* nevű hárfáján játszva szórakoztatta Déchy Mórt ottjártában.²³ Ennél is meggyőzőbb — vagy találób — lehet az, hogy a második század közepén élt Ptolemaios szerint Scythia egyik népének neve *csán* volt, amely gyök mai napig is megvan sok helynevünkben, mint pl. a Csán, Csány, Csanád, Csánig és Csánk szavakban.²⁴

Különben a „csángó“ eredhetett a *csánga* szóból is, amely a karacsáj-nyelvben nemest jelent,²⁵ az 1066-ból való közép-török szótár szerint pedig hálót, tehát halászó szerszámot.²⁶ Azt is tudjuk, hogy a *kún* szó adjectivusi alakban *nagy* és *hatalmas* értelmű.²⁷ Az ily jelzők különben általánosak a keleti népeknél, hisz maga a *hún* népnév eredeti jelentése is: ember.²⁸

Egyébként a csángó szó valamelyik alakjában most is általános Keleten. Így Vámbéry Ármin szerint Ázsiában ma is élnek *csangirok*, sőt azokat a magyarság bölcsőjével köti össze.²⁹ Még többet tudtam meg a nemrég elhunyt lelkes India-kutatónk, Tóth Jenő írásából: Észak-Indiában az ottlakó hunzáknál ma is előfordul a *sangó* nevezet,³⁰ tehát azoknál, akiket már Klaproth orosz tudós hasonló néven (Chundzag) megtalált 1807-ben a Kaukázus keleti lejtőin. E fontos adat ellenőrzéséül Stein Aurél utazónk munkáihoz folyamodtam, s nagy meglepetésemre egyikökből megtudtam, hogy India északnyugati részében tett kutató útján, a práni felföldön egy *Csangá* nevű falura akadt s annak rajzát is közli.³¹

Megeshetik, hogy nyelvészeink felfogása szerint ezek a csángószerű nevek minden jelentőség nélkül való véletlen egyezések. Talán azért is, mert szerintök a kúnokat és csángókat nincs mit keresnünk Észak-Indiában. Ám ne feledjük, hogy *ott ma is élnek hún-törzsek*, amelyeknek ősei — kínai és indiai források szerint — oda még az ötödik században jutottak, amikor meghódíták egész Északnyugati Indiát.³²

²³ Déchy Mór: *Kaukázus* (Budapest, 1907) 53 és 91. l.

²⁴ Anton Carl Fischer, id. német műve 29. l.

²⁵ Wilhelm Pröhle: *Karatschajisches Wörterverzeichnis, c' anq' á-Edler*, im Range zwischen nij und özdén; a Keleti Szemle 1909. 97. l.

²⁶ Mahmud al-Kasgari-Brockelmann: *Mitteltürkischer Wortschatz* (Budapest, 1928) S. 49. *canqa* Art Netz I. 357, 13.

²⁷ Marquart alapján, Miskolczy Gyula a Történeti Szemle 1918. 36. l.

²⁸ Németh Gyula adata, id. m. 148. l.

²⁹ Vámbéry Ármin *A magyarság bölcsőjénél* c. posthumus munkája (Budapest, 1914) 74. l.

³⁰ Tóth János *A magyarok őshazája* c. cikkében, Képes Ujság 1921. 12. sz. 12. l.

³¹ Stein Aurél: *Nagy Sándor nyomában Indiába* (Budapest, 1930) 166. l. Csangá falu képe a 96. sz. a.

³² Dr. Jivanji Jamshedji Modi: *A húnokról, akik meghódították Indiát* (Budapest, 1926) 6—10. l. Fordította a kéziratból Zajti Ferenc.

Hallom ugyan, hogy ezek az Indiában található húnok nem azonosak a hajdani török húnok nemzetségével, nyelvükben azonban sok magyar gyökű szó van s ez tán még sem megvetendő dolog a velök való rokoni kapcsolat nyomozásában.

Viszont a Kumani helynév igen gyakori az Észak-Indiával szomszédos Turkesztántól fel egész Bakuig, a Káspi-tenger partjáig,³³ melytől nyugatra, a Kaukázus hegyláncá aljában most is laknak csángó népek vagy legalább is olyanok, amelyeknek neve a csángókéra emlékeztet. Az ebben az irányban való kutatásra az a száz évesnél régibb, elfelejtett magyar feljegyzés buzdított, amely Rencz József fiumei tengerészeti hivatalnoktól maradt reánk. Ez esztergomi ifjú volt, aki iskolai tanulmányai befejeztével külföldre ment világot látni és 1827-ben a Kaspi-tenger partjára vetődvén, Asztrakánból kiindulva a Mozdokból Tiflisbe vezető úton, bérces rengetegben egy Tupis nevű faluba jutott, melynek népe *Szangónak*, *Tsongónak* nevezte magát. Mindnyájan katolikusok voltak s egy bagdadi lelkes misszionárius vezetése mellett szabadon éltek, semmi adót nem fizetvén senkinek. Magyar utazónknak feltűnt, hogy termetre derekabbak, ügyesebbek a szomszédos tanyázó muszka és tatár népeknél, hanem azért sem tatárul, sem cserkészül nem bírt velök beszélni. Ha azonban véletlenül magyar szót ejtett ki, azt érteni látszottak és gyakran utánozták. De bár magyarok nem voltak, nyelvük annyira hasonlított a mienkhez, hogy utazónk hat nap alatt megtanulta nyelvüket, közülök is többen két hét múlva beszéltek utazónkkal. Beszédjükből huszonöt szót fel is jegyzett, köztük ilyeneket: *tata* — atya, *mászi* — anya, *cserepecsip* — gölya stb.³⁴ Többet is ígért ennél Rencz, de kilátásba helyezett második cikke nem jelent meg. Elmaradásán nincs mit busulnunk, mert amily ügyetlenül válogatta össze a reprodukálásra egyáltalán nem érdemes szavakat, abból sem tanultunk volna sokat; első-sorban azért, mert nem volt meg a kellő készsége és tudása ahhoz, hogy mit figyeljen meg és mutasson be. Valamivel komolyabbnak tetszik Kulifai Zsigmond kunhegyesi református lelkész cikke a szangónép Miatyánkjáról, amelyhez hozzáfűzte azt a hasznos magyarázatot is, hogy Cellarius Ó-geografiája térképén, a Fekete-tenger keleti partján élő csángó-nép van jelezve latinosan többes számban így: *Sanigae*.³⁵ Ezt — tőle függetlenül — Bálint Gábor is igazolta, midőn azt írta, hogy a sanigokat legelőször a Hadrián császár idejében (Kr. u. 117—138 közt) élt Arianus említi a krími félszigeten, az abasgok szomszédságában.³⁶

A svánokról már az 1793-ban köztük járt orosz Pallas szól, megemlítvén azt is, hogy egyik törzsük neve *Dsangot*. Még fontosabb az, amit a közelükben élő ingusok vagy másképp csecsenek népéről ír. Ez ter-

³³ Rásonyi Nagy László közlése, Magyar Nyelv 1931. 315. l.

³⁴ Rencz József Fiume, 1829 augusztus 16-i keletű levele, Hasznos Mulatságok 1829. II. k. 177—179. l.

³⁵ Tudományos Gyűjtemény 1837. IX. füz. 64—83. l.

³⁶ Bálint Gábor id. m. 17—18. l.

metre, kinézésre és nyelvre teljesen különbözik a többi kaukázusi népektől és különös érdekességük a selypítés, mert úgy beszélnek, mintha kavicsot tartanának a szájukban.³⁷ Ez a csángókra is találó megjegyzés semmi más írónál nem fordul elő és igen sokat nyomhat a latban a köztük végzendő helyszíni kutatások folyamán. Ehhez persze alapos nyelvismeret szükséges, elsősorban a kaukázusi népek valamennyi nyelvének teljes ismerete, mert csak ettől remélhetünk a csángókérdésben való kiadós eredményt. Föld- és néprajzi szempontból a Zichy-expedíció etnografus-tagja, Jankó János, írt a svánokról, akiket ő sánoknak nevez. Rencz tudósítását is ismeri s nagy általánosságban azt írja, hogy a Kaukázus főgerincéig terjedő területen laknak mintegy 12,000 főnyi tömegben a Sán-hegy lejtőin; nevük a velők rokon gruzoktól ered és vallásuk a XI. századból való keresztény.³⁸ Legbővebben foglalkozik azonban velők Déchy, aki munkájában részletesen ismerteti a szvánokat és országukat, amelyet Szvanéciónak nevez.³⁹

Rencz közleménye tehát, amely nagyjában a fenti szvánokra illik, nem teljesen alap nélküli. Csakhogy összevetve azt a Kaukázusban — ugyanazokon a helyeken — járt orosz tudósok műveivel, sajnos arra a szomorú megállapításra jutunk, hogy nagyrésze puszta kitalálás. A dolog valahogy úgy áll, hogy Rencz kétségtelenül járt Mozdokban s onnan tényleg eljuthatott valami hegyvidéki faluba, amelynek lakói magukat szongoknak (csongoknak) nevezték. De amit nyelvükről feljegyzett és szavaikból közül, az bizony az ő későbbi naiv, értelmetlen csinálmánya, amellyel nemzetét akarta nyilván meglepni abban az időben, mikor az újból érdeklődni kezdett az őshaza iránt.⁴⁰ Bizalmatlanná tesz tudósításával szemben már az a körülmény, hogy Mozdokon kívül, helyneveit nem találjuk a Kaukázusnak sem egykorú, sem mai térképein. Az is feltűnő, hogy két hét alatt csupán 25 haszontalan szót írt össze. Még lesújtóbb az, hogy ezek közül egy sem fordul elő Guldenstädt nagy művében, amelyben a Kaukázus-vidéki népek nyelvét elsősül szedte rendszerbe fajok és törzsek szerint, ugyanarról a tájról, amelyen állítólag Rencz járt. Egyetlen elfogadható szó mégis akad Rencz jegyzékében, a *ló* nevéül feljegyzett *serény*-szerény; ámde ez a csagatáj-kasgár

³⁷ Pallas: *Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reiches* (Leipzig, 1803) I. k. 278—9 és 374—377. l. A dsangot-fajú népalakok bemutatva a 10. rézmetszeten, az ingusiak pedig a 12. lapon.

³⁸ Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai I. k. (Budapest, 1897) 147—150. l.

³⁹ Déchy id. m. 17—96, 117—128 és 179—188. l.

⁴⁰ Ezt az érdeklődést Keserű István esztergomi származású szökött katona jekaterinoslavi levele indítá meg; Tud. Gyűjt. 1821. IV. füz. 117. l. Majd fokozta Szabó Nazarius körösbányai gvardián beszéde a mongolországi magyarokról; a Felsőmagyarországi Minerva 1825-i 206. l. Tetőzte pedig nagylaki Jaksics Gergely 1825-ben (ugyanott) avval a hazug tudósításával, hogy a Kaukázusban nyelvünket beszélő néppel találkozott s annak Irrédi nevű fejedelmével beszélt is, ami később elejétől végig koholmánynak bizonyult.

nyelvekben van meg serény, gyors értelemben.⁴¹ Ez a megállapítás azért is szomorú, mivel a moldvai csángók beszédében a *cs* tényleg néha *s*, az *s* meg *sz* hangzású *s* így ez alapon nem okozhat nehézséget megállapítani a *csángó* és *sángó*, *szángó* közti azonosságot. Ezért fogott volna jól, ha Rencz szójegyzéke megállhatta volna a tudományos kritikát. De azért ha tekintetbe vesszük, hogy ez a két nép ma is oly vidéken él Ázsiában, amelyen a magyarral rokon egyéb néptörödékek is előfordulnak, a későbbi nyelvészeti és néprajzi kutatások könnyen megtalálhatják ott a Moldvába jutott csángókkal való kapcsolatukat.

E rendszeres kutatások megindulása azért volna kívánatos, mert a Turkesztán és Kaukázus vidéke közti óriási török-tatár földterület népeiről még mindig rendkívül kevés alapos ismeretünk van: jóformán csak az, amit a már idézett XVIII. századi orosz utazók munkáiból tudunk. Ezért jegyzem ide még az alábbi két újabb adatot, amelyhez hozzájutottam. Az egyik az, hogy a múlt év tavaszán Budapesten megfordult kínai író, Hu Dzin Yy, előadást tartván a Turáni Társaságban a kínai magyar nyomokról, kimutatta, hogy a hún és kínai nép rokon s a húnok Krisztus előtt hétszáz évvel Kínában éltek, ahol több törzset alkottak. Ez különben egyáltalán nem újság, mert a húnoknak a kínaiakkal való százados együttélését igen bőven ismerjük Deguignesnek a húnokról írt alapvető művéből.⁴² Új azonban a kínai tudós ama kijelentése, hogy Kínában ma is él egy *csanko* nevű törzs, amely — felfogása szerint — a csángókkal rokon.⁴³ Másik adatom az, hogy az etnografusok körében mozgalom indult meg a már említett szangók és svánok tanulmányozására.

Átértékelésre szorul egyébként az is, amit a moldvai csángók selypes beszédmódjáról írtak. Erre Gegő páter hívta fel először az irodalom figyelmét s ez vele aztán sokat foglalkozott. De Rubinyi megfigyeléséből tudjuk, hogy az nem egészen általános, sőt a déli csángóknál, ahol a székely befolyás állandósult, alig van meg. Évvel szemben Wichmann György, aki egyfolytában öt hónapot töltött az északi csángók közt Szabófalván, azt állítja, hogy amit Gegő mondott a híres moldvai *cz*-ről, az mind legenda, mert a csángóknak is van *cs* hangjuk, habár az gyakran jésített *s*, nyilván román hatás következtében.⁴⁴ A fontos kérdéshez hozzászólt Rubinyi is, kijelentvén, hogy Wichmann állítása elhamarkodott túlzás⁴⁵ és e megállapítás helyességéről magam is meggyőződtem a csángók földjén.

⁴¹ Munkácsi Bernát cikke a „serény“ szóról, a Keleti Szemle 1914—15. 349—350. l.

⁴² Deguignes: *Histoire générale des Huns* 1756-ban megjelent nagy műve és annak *Allgemeine Geschichte der Hunnen und Türken* c. német kiadása, öt kötetben; Greifswald, 1768—1770.

⁴³ A Pesti Hírlap 1933 március 11-i 58. számában megjelent híradás szerint.

⁴⁴ Wichmann György: *A ts, s, z, s és z hangok története a moldvai csángó nyelvben*, Nyelvtudományi Közlemények 1907. 149—163. l.

⁴⁵ Rubinyi Mózes: *A moldvai csángók nyelvjárásához*, u. o. 1908. 257—265. l. Wichmann válasza u. o. 265—266. l.

Tanulmányom végére jutva, antropológusok, nyelvészek, folkloristák és népzene gyűjtők további kutatásaitól remélhetjük a moldvai csángók etnikumának alapos megismerését;⁴⁶ mivel az én mostani feladatom csak annak a két nagy tévedésnek a megdöntésére szorított, hogy a mai földjükön csupán 1439 óta laknak, meg hogy nevük a cammogástól származik.

Kutatásaim eredményeire visszatekintve, úgy érzem, hogy a moldvai csángók származása meggyőző erővel szökken benne szembe. Erre nézve nem is igen remélhető valami újabb okleveles vagy tárgyi bizonyíték. De nem is szükséges, ha csak Klaprothnak a kúnok nyelvééről írt monumentális nagy művéből a csángók mai nyelvében is előforduló kúnos szavakra nem fognak a nyelvészek akadni. Ez a kutató munka igen háládatos volna egy olyan ifjúnak, aki néhány évi szorgalmas előkészület után elsajátította a kaukázusi népek nyelvjárásait. Mert ez a kutatás nemcsak igazolni fogja Weigand döntő megállapításait, hanem, azt hiszem, alig sejtett meglepetésekkel is fog megállni.

Amit a csángók nevééről összeírtam, az könnyen kiegészíthető vagy helyesbíthető a helyszínen, az Ural folyó középső folyásától a Kaspi tengerig s onnan délnyugatra a Kaukázus északi lejtőin ma is élő csángók közt, ahol ők feltétlenül megtalálhatók lesznek Pallas nyomán, aki ott egy selypítő népre akadt, még ha nevök ma már tán nem is csángó. Ez tudományos szempontból nem is lényeges, hisz népek és népfajok mostoha körülmények és idegen környezet közé jutva gyakran elvesztik nyelvüket, de természetük és faji sajátóságuk évszázadokon át megmarad s ez lesz ebben a kérdésben is döntő. Csak akadjon mielőbb képzett, rátermett, lelkes vállalkozó, akinek fáradozása az eddigi alkalmi kutatókénál nagyobb eredményekkel kecsegtetne ebben a nagyjelentőségű kérdésben, amelyet a még mindig 100.000 lelket számláló magára hagyatott szegény ősi csángó nép nyújt, amíg az ő kis magyar-kún nyelv szigetjük végleg el nem merül a környező idegen nyelvtenger hullámaiban.

(Róma, 1934. június 24.)

Dr. Veress Endre

⁴⁶ E téren az első, módszeres kutatást, fonográf-felvételek alapján fiam, Veress Sándor tanár, zeneszerző végezte 1930 nyarán. Kutatásáról szóló beszámolója *Népzenei gyűjtés a moldvai csángók között* c. értekezésében, az *Ethnographia* 1931. 3. füzetében s különnyomatban is.